

Luftkrigsskolens skriftserie

Volum nr. 4 (desember 2000)

Luftkampen sett og vurdert fra Beograd

av
Ljubisa Rajic

ISSN 1502-007X

Trondheim MIL
N-7004 TRONDHEIM

Publikasjon/report number	Sikkerhetsgradering/ Security classification	Antall sider / Number of pages
	Ugradert	50
Tittel / Title		
Luftkampen sett og vurdert fra Beograd		
Forfatter / Author		
Ljubisa Rajic		
Indeks / Indexing terms		
På norsk:		
In English:		
a) Maktutøvelse	a) Coercion	
b) NATO	b) NATO	
c) Kosovokrigen	c) Kosovo War	
d) Internasjonale operasjoner	d) International operations	
e) Politiske mål/militære midler	e) Political objectives/military instrument	
Abstract		
<p>The Royal Norwegian Air Force annually arranges an Air Power Seminar at the Royal Norwegian Air Force Academy. About 250 officers, civil servants and politicians attend the Seminar. It is recognised as the leading Norwegian forum for discussion and development of Air Power.</p> <p>This year's seminar focused on NATO's new strategic concept and how this will influence the development of the RNoAF in the future – a central theme on the current military agenda in the aftermath of the war in Kosovo.</p> <p>Professor Rajic's contribution was originally meant to be part of Volume No. 3 (Nytt NATO – nytt Luftforsvar?), which contains the papers from the other participants. But since Professor Rajic wanted to rewrite and add considerably to his paper, we decided to develop a separate volume.</p> <p>Professor Rajic tells the story about NATO's air campaign "from below" – what he felt about being in Beograd under the air campaign, and being a part of a nation at war with NATO.</p>		

Innhold

1	Utgangspunkt.....	1
1.1	PERSPEKTIVENE.....	1
1.2	FORENKLINGENE.....	3
1.3	BEGRENSNINGENE.....	5
2	Bilder, forestillinger og oppfattelse	6
3	Makt og samfunn.....	7
3.1	REPRESSIV TOLERANSE PÅ JUGOSLAVISK.....	7
3.2	GRENSEOVERSKRIDENDE KRISESITUASJONER	8
3.3	MAKTENS VESEN.....	11
4	Kosovo-krisen.....	13
5	Krigens karakter.....	17
5.1	EN KRIG ELLER FLERE KRIGER	17
5.2	LUFTKRIG ELLER NOE ANNET	18
5.3	KRIG I ELLER OM KOSOVO.....	18
6	Forsvarere.....	19
6.1	FORSVARET.....	19
6.2	POLITIET	22
6.3	FRIVILLIGE, PARAMILITÆRE OG BANDER.....	23
6.4	DEN ETNISKE RENSINGEN.....	23
7	Forbundsfellene.....	25
8	Fienden.....	25
8.1	DEN POLITISKE FIENDEN	25
8.2	DEN MILITÆRE FIENDEN.....	27
8.3	KONKLUSJONEN.....	28
9	Krigens gang.....	28
9.1	KOSOVO.....	28
9.2	RESTEN AV SERBIA.....	29
9.3	MONTENEGRO	31
9.4	NEDERLAGET	31
10	Den politiske sfæren.....	33
10.1	“POSIJONEN”.....	33
10.2	OPPOSISJONEN.....	34
10.3	PARLAMENTARISK FUNKSJONALISME.....	37
11	Den sivile sfæren	39
11.1	FORTOLKNINGSFAKTORER	39
11.2	INFORMASJONER OG INNSIKT.....	42
11.3	UNDERSFÆRENE.....	43
12	Økonomi og økologi.....	44
13	Årsakene	45
14	Følgene	47
15	Mentaliteten.....	48
16	Hva nå?.....	49

Luftkampen sett og vurdert fra Beograd¹

Av Ljubisa Rajic

1 Utgangspunkt

1.1 Perspektivene

Det var så tidlig som 1989 at Forening for jugoslavisk demokratisk initiativ, vår første opposisjonelle organisasjon, ga ut ei bok under tittelen *Kosovoknuten, løse opp eller skjære over*. Da fantes det nesten ingen interesse verken i Jugoslavia eller i utlandet for å gjøre noe. Under Daytonforhandlingene var det mange blant oss som lurte på om man kanskje skulle løse Kosovo og Krajina-problemet i samme slengen, men heller ikke da var det noen særlig interesse for det. Det kunne vente, ble det hevdet fra vestlig side. Resultatet av ventingen har vi sett.

Hendelsene i Kosovo og Metohija kan betraktes fra forskjellige ståsteder – juridiske, demografiske, politiske, økonomiske, militære, sivile... Disse aspektene skifter til dels meget kraftig i løpet av historien. Det er dog ikke nødvendig å gå tilbake til skapelsen, slik man ofte gjør, når man skal forsøke å forklare historie på Balkan; det holder lenge med den siste mannsalder. Bare for å nevne noen hovedpunkt umiddelbart relevante for den politiske historien;

- Kampene under annen verdenskrig var kjennetegnet av kryssende og sammensatte konflikter og fortsatte til langt etter at krigen var over; deretter brøt det ut uroligheter under innsamling av våpen;
- i 1968 brøt ut det ut albanske opptøyer med krav om løsrivelse;
- grunnloven fra 1974 gav Kosovo en spesiell juridisk status som de politiske elitene på begge sider av den etniske grensen i Kosovo var misfornøyde med;
- nye opptøyer brøt ut i 1981 med fornyet krav om løsrivelse;
- i 1990 ble Kosovos selvstyre avskaffet;
- Det Kosovoalbanske parti nektet å delta i Serbias politiske liv helt fra stiftelsen og bygget opp en parallell stat i løpet av 90-tallet;
- UCK begynte med aksjoner i 1996 og gikk til fullt opprør i 1998;
- bombingene begynte i 1999;

¹Dette er en sterkt utvidet utgave av hovedforedraget jeg holdt på GILs Luftmaktseminar i januar 2000. Utvidelsen oppsto ved at jeg tok med biforedragene og svarene på de spørsmålene jeg fikk under seminaret. Når det gjelder utviklingen etter tidspunktet for seminaret, har jeg bare tatt med noen få viktige punkter. Det står mye lesing bak dette foredraget, men litteraturhenvisningene får utstå til jeg får tid til å skrive et klassisk vitenskapelig arbeid.

- Da NATO gikk inn i Kosovo ble Kosovo faktisk unndratt jugoslavisk suverenitet.

Jeg skal unnlate å gå dypere inn på denne historiske bakgrunnen selv om jeg synes at akkurat dette perspektivet mangler i mye av debatten om Kosovo. Ved at grensen bakover som regel blir satt til 1990 så holder man seg innenfor den nesten umiddelbare nåtida og utelukker fortida.

Det juridiske perspektivet mangler også. I eks-Jugoslavia ble befolkningen inndelt i tre hovedgrupper:

- de såkalte “statsdannende nasjoner” – kroater, makedonere, montenegrinere, muslimer (i nasjonal, ikke religiøs betydning), serbere, slovenere – som hadde “sine stater” (de eks-jugoslaviske republikkene) med grunnlovsfestet rett til selvbestemmelse,
- minoriteter som hadde sin nasjonalstat et annet sted (for eksempel albanere, italienere, ungare osv.) uten rett til selvbestemmelse, og
- etniske grupper som selv ikke hadde sin stat noen steder (for eksempel sigøynere). Albanere ble regnet som en minoritet, men på grunn av størrelse, konsentrasjon innenfor et område osv. fikk de en mellomstatus og et autonomt område innenfor Serbia.

Geografisk og historisk sett består området av to deler, Kosovo i den østlige delen (serbisk ord som betyr Trostesletten, albansk form Kosova) og Metohija i den vestlige delen (fra det greske ordet metoh, klostergods, som stammer fra den serbiske middelalderstaten i Kosovo, ingen albansk ordform). Ved endringene innført i grunnloven i 1974 ble også landsdelens navn endret til Kosovo (albansk krav). Området var definert som en administrativ del av Serbia og hadde vetorett i det serbiske parlamentet og i den serbiske regjeringen. Men Serbia som overordnet del hadde ikke noen slik vetorett i forhold til Kosovos parlament og regjering. Samtidig ble Kosovo konstitusjonelt sett en del av føderasjonen og dermed likestilt med Serbia. Juridisk sett var det en uholdbar status uavhengig om man foretrakk underordning eller likestilling.

Kosovoalbanere fra eks-Jugoslavia var ellers i omtrent samme demografiske minoritetssituasjon i Serbia som serbere i Kroatia, men til forskjell fra albanerne fikk serbere i Kroatia ikke noen rett til selvstyre. Derimot ble serberne regnet som “statsdannende nasjon” (men ble strøket fra kroatisk grunnlov da Kroatia ble definert som kroatenes stat). Det er også feil å sammenligne albanernes juridiske stilling med den som serbere hadde i Bosnia-Hercegovina, der kroaterne, muslimer og serbere hadde juridisk status som tre likestilte, statsdannende nasjoner.

Demografisk sett besto Serbias befolkning av over tjue “nasjoner”, minoriteter og etniske grupper. Omkring en tredel av befolkningen var ikkeserbere. Med andre ord et demografisk bilde mer sammensatt enn i noen annen eks-jugoslavisk republikk. Kosovo hadde færre befolkningsgrupper, men var likevel sammensatt.

Ved siden av albanere og serbere, fantes det en rekke andre grupper som muslimer, tyrkere, goraner, kroater osv. Den vanlige todelingen i serbere og albanere er derfor helt feil. Det er dessuten viktig å legge merke til befolkningsutviklingen i Kosovo det siste tiåret. Den albanske befolkningen har økt og den ikke-albanske har blitt mindre, delvis ved utvandring og delvis ved at tyrkere, sigøynere og goraner ved folketellinger har blitt regnet som albanere. Selv om albanerne er en minoritet i Serbia, føler de seg nå som en såpass stor majoritet i Kosovo at deres politiske elite nærmest overser alle andre grupper og utleder retten til selvbestemmelse ut fra den lokale majoritetssituasjon.

1.2 Forenklingene

Slik kunne jeg fortsette med de andre forholdene, men det skal jeg la ligge. Dette er bare noen få eksempler for å vise at bildet er mer sammensatt enn i mediens forenklete verden. Selvsagt må en operere med en del forenklinger i framstillingen av historiske eller samtidshistoriske prosesser; virkeligheten er alltid mer komplisert enn det en kan fange på papiret. Men slike prosesser har en bakgrunn som en bør ta med i analysen. Det vil si at en må unngå forenklinger som fører til slutninger som har uheldige konsekvenser for den konkrete behandlingen av konfliktsituasjoner som oppstår i forholdet mellom majoriteter og minoriteter.

Den alminnelige oppfatningen er at det finnes kun en majoritet og en minoritet. Men forholdet mellom majoritet og minoritet er ikke så enkelt. Deler av en majoritetsbefolkning er minoritet innenfor andre områder; for eksempel er albanerne minoritet i Serbia, men serberne er minoritet innenfor Kosovo, kroater er majoritet i Kroatia, men minoritet i Serbia, serberne er majoritet i Serbia, men minoritet i Kroatia, ungarere er majoritet i Ungarn, men minoritet i flere andre land, blant annet Serbia og Kroatia, osv. Slik er det i de fleste europeiske land. Ved å vektlegge kun den ene minoritetenes rettigheter, og glemme at den også kan fungere som majoritet i andre sammenhenger, kan lett føre til at en gruppe kan føle seg utvalgt og privilegert, mens den andre gruppen kan føle seg tilsidesatt og forurettet.

Dernest betraktes minoritetsrettigheter bare som kollektive, mens majoritetens rettigheter nesten alltid betraktes som individuelle. De kollektive rettighetene får automatisk større betydning til tross for at de bare er summen av de individuelle rettighetene. For eksempel er minoritetenes rett til utdanning på sitt eget språk noe som er summen av deres individuelle rettighet til å få god utdanning. Minoritetenes særlige rettigheter kan bare defineres som såkalt positiv diskriminering, de garanteres noe mer for å kunne ha like mye som majoriteten, som per definisjon har litt lettere adgang til å nyte de individuelle rettigheter. Men oppmerksomheten konsentrert på kollektive rettigheter fører til at en lett glemmer de individuelle rettighetene. Undertrykkelsen av albanere i Serbia eller serbere i Kroatia eller hvilken som helst annen minoritet, er alltid summen av undertrykkelsen av

individuelle rettigheter og kollektive rettigheter. Undertrykkelsen i et land består av "fellesundertrykkelsen" som rammer alle innbyggere, og "tilleggsundertrykkelsen" som rammer bare bestemte grupper, for eksempel en minoritet. Etter min vurdering har sigøynere vært undertrykket betydelig mer enn albanerne: De har ikke en gang fått minoritetsstatus og heller ikke nytt noen form for kulturell autonomi i Serbia som helhet, i tillegg har de i de albansk dominerte områdene vært utsatt for atskillig tvangsalbanisering (noe som skjedde også med muslimer og tyrkere). Også muslimene i Serbia har hatt det en del verre enn albanerne: De har hatt minoritetsstatus, mens Kosovoalbanere faktisk hadde (om enn ikke juridisk) sin egen stat i form av Kosovo-Metohijas selvstyre. Etter dens avskaffelse fikk den Kosovoalbanske politiske eliten bygge opp en helt parallell stat – til og med egen hær og eget politi i form av UCK – mens muslimene i Sandzak-området ikke en gang har hatt noen høyere utdanningsinstitusjon, og ethvert forsøk på lage en parallell stat (for ikke å snakke om hær og politi) ville ha blitt slått ned langt mer drastisk enn i Kosovo. Hvor mye som ble kjent utand om slike forhold, hang sammen med hvor god propaganda de enkelte gruppene kunne føre for sin egen sak. Det var det bare de albanske partier som gjorde. Hvis en så sammenligner undertrykkelsen av serbernes og albanernes individuelle rettigheter, ser jeg ingen vesentlig forskjell bortsett fra den individuelle voldsutøvelsen fra politiet som rammet albanerne mye sterkere. Men det kan naturligvis diskuteres.

Det som kan være diskutabelt, og som i realiteten har vært hovedproblemet, er om albanerne har rett til løsrivelse som kollektiv. Nå er jo retten til selvbestemmelse en ytterst diskutabel sak i seg selv. Hvem er det som har retten til selvbestemmelse? Er det stater, og hvis det er stater, etter hvilke grenser i nåtid eller fortid? Hvis det er grupper, hvor store skal de være for å ha denne retten? Hvem har rett til å stemme over løsrivelse, bare minoriteten eller majoriteten også? Hva skal så skje med de som blir den nye minoriteten? Og så videre; spørsmålene er mange, men svarene er få. Folkeretten sier dessuten ingenting om hvordan slike saker skal løses. Men i den vestlige oppfattelsen av forholdene mellom majoritet og minoritet møter man en relativt fast holdning om at minoritetene alltid har rett. Denne holdningen er ganske framtreddende i mindre land slik som Norge, der finnes det alltid en sterk følelse av å måtte holde med minoriteter fordi man selv er liten. En føler seg dessuten forpliktet til å støtte minoriteter nesten uten forbehold.

Det rådende synet i de politiske elitene om forholdet mellom majoritet og minoritet er dessverre ikke kjennetegnet av demokratiske holdninger. Det ble sammenfattet av en jugoslavisk forsker i følgende setning: Hvorfor skal jeg være minoritet i din stat når du er minoritet i min stat? At minoriteter som kollektiv kan være undertrykt, men at deres politiske elite delvis eller som helhet kan bestå av ikke-demokratiske ledere, er heller ikke godtagbar tankegang. Minoriteter (og majoriteter) finnes på forskjellige stadier av den samfunnsmessige utviklingen, og med forskjellige ledere. Men en undertrykt minoritets ledere har oftere vist seg som de nye undertrykkerne enn det motsatte når rollene har skiftet. Hvis de blir

spurt om demokratisering og de nye minoritetene, avfeier de det ved å påstå at man først må bygge opp en egen stat, og så ta seg av demokratiseringen. Eksempler finnes det nok av rundt om i verden (og i eks-Jugoslavia).

Sist men ikke minst er det ganske vanlig å betrakte fjernere folkegrupper som homogene og udifferensierte. En snakker om albanere eller serbere som om de er ens. Som hos de fleste noenlunde større befolkningsgrupper, kan man også hos folkegrupper på Balkan finne store interne forskjeller. For eksempel, er et flertall av albanerne muslimer, men det finnes også katolikker og ortodokse, og hos de albanske muslimene er islam i mangt og meget underordnet den patriarkale ættestrukturen, altså meget ulikt det bildet av islam man vanligvis har i Vesten. På grunn av slike forskjeller kan visse interesser faktisk ofte gå på tvers av de etniske, religiøse, nasjonale og andre grenser.

Forskjellige miljøer har svært forskjellig oppfatning av det som skjer. Hvis jeg bare holder meg til politiske syn, finner en i Serbia alt fra ytterste venstre til ytterste høyre, fra innbitte NATO-motstandere til innbitte NATO-tilhengere, fra regimepolitikere til prinsipielle motstandere av regimets politikk, fra nasjonalister til antinasjonalister, fra folk som har vokst opp i gamle bymiljøer til høyfjellsbøndene, fra flyktninger fra Kroatia og Bosnia til folk som aldri har vært utenfor sentrale deler av Serbia, fra analfabeter til verdenskjente fagfolk. Man får et totalt feil bilde av situasjonen ved å spørre om hva serbere mener som kollektiv, like feil som å spørre om hva nordmenn mener som kollektiv. Millioner av mennesker kan per definisjon ikke ha samme mening.

1.3 Begrensningene

Jeg vil i den følgende delen, fortsette å prøve å beskrive, forstå og forklare det som har skjedd. Jeg skal forsøke å la være å ta stilling, hvitvaske eller svartmale. Vellykket behandling av en sykdom avhenger av at en stiller riktig diagnose. Dette gjelder også politiske prosesser og konflikter. Og riktige diagnoser kommer en sjelden fram til gjennom å ta parti. Jeg må allikevel understreke at jeg ser det som har skjedd nedenfra og fra den sivile siden, samt at min framstilling er begrenset av mine kunnskaper, mitt politiske syn og de forholdene jeg lever under.

Man kan selvsagt late som om en kjenner helheten i et slikt foredrag, men det vil jeg ikke. Når det gjelder analyser, refererer jeg for det meste det som har kommet fram i debattene i intellektuelle miljøer i Beograd og delvis utenfor Beograd, mest i opposisjonelle kretser, for de debattene har jeg selv deltatt i (og selv vært med å organisere). Jeg henviser ikke til dette for å bedrive intellektuell selvbeundrende navlebeskuing, men fordi det er vi intellektuelle som produserer ideologier, forklaringer og legitimeringer som plasseres i offentligheten. Hvordan vi enn måtte være, tror de fleste vanlige mennesker på oss og det vi sier, fordi de tror at utdanning har en forklaringsverdi i seg selv. Men jeg bygger også på hundretalls samtaler med vanlige mennesker på markedene, i butikkene, på gaten, under

protestene, med studentene på universitetet og i de alternative utdanningsinstitusjonene, med soldater og offiserer som jeg kjenner, med mobilisert ungdom, med noen politifolk og noen frivillige.

2 Bilder, forestillinger og oppfattelse

Når en snakker om samfunnsforeteelser, bør en skille mellom det en vet, det en mener å vite og det en føler. Forholdet mellom dem blir meget viktig under kollektive og individuelle krisesituasjoner som for eksempel krig. For opplevelsen og tolkningen av virkeligheten er det en tror å vite og det en faktisk føler minst like viktige ting som det en vet, for tro og følelser er som regel like effektivt motiverende som viten. Dessuten er det tro og følelser som produserer atmosfære. For eksempel visste vi at Apache-helikoptre ikke ble satt inn i kampene i Kosovo, men det gikk såkalte vandrehistorier om nedskutte Apache-helikoptre. Vi ønsket at de skulle bli skutt ned, og da ble de det i følelsene våre. At vi aldri så noen opptak av nedskutte helikoptre, noe som kunne ha vært et effektivt middel i propagandaen, spilte ingen rolle, for det hele ble bortforklart på folkemunne med at slike opptak ville ha hjulpet NATO. Derfor vil jeg vie tro og følelser tilbørlig oppmerksomhet.

Det de fleste vanlige mennesker tenkte under bombingene var bestemt av de helt elementære daglige problemene, fra anskaffelse av mat til spørsmålet om en selv eller ens nærmeste kom til å bli drept. Men det ble også diskutert enormt mye.

Under den første fasen av bombingene og krigen – omkring fram til månedsskifte april/mai – handlet diskusjonene mest om krigens karakter, forsvarerne, fienden og forbundsfellene, under den andre fasen – mai og juni – ble oppmerksomheten rettet mer mot årsaker til og de umiddelbare virkningene av krigen, mens hovedtema under den tredje fasen – de første månedene etter at NATO gikk inn – var framtidsutsiktene. Forandringene av ytre omstendigheter medførte dessuten klare forskyvninger i hvordan ett og samme forhold ble oppfattet fra begynnelsen til slutten, for eksempel i oppfattelsen av Russlands rolle.

Den daglige opplevelsen av bombingene og krigen var et knutepunkt mellom de daglige problemene og de “store” debatttemaene, mellom det følelsesmessige og det rasjonelle. De flettet seg inn i hverandre og farget hverandre på en uløselig måte.

Blant vanlige mennesker bygget diskusjonene mer på tro og følelser, fagkretsene var langt mer analytiske. I begynnelsen av mai startet en gruppe universitetslærere en serie foredrag om krig og samfunn, og da jeg innledet serien med det første foredraget om krig og propaganda, var allerede mye av debatten om bombingens årsaker i gang, nærmest som en fortsettelse av debatten som startet etter at innholdet i Rambouillet-avtalen hadde blitt kjent. Helt fra William Walker trakk ut OSCE-observatørene, regnet mange i min omgangskrets med at bombingene kom til

å starte nesten uansett hva regimet gjorde eller ikke gjorde. Dessuten var de langsiktige konsekvensene av krigen et stående tema hele tiden; etter tjue år med økonomisk krise, tretten år med politisk krise, ni år med krig og åtte år med sanksjoner, var og er fremtiden for en selv og ens barn ikke noe en kan la være å tenke på. Også vi var opptatt av de samme daglige overlevelsesproblemene, men vi hadde litt større perspektiv og så flere langsiktige konsekvenser enn folk flest.

3 Makt og samfunn

3.1 Repressiv toleranse på jugoslavisk

Hvordan et samfunn fungerer avhenger av en rekke faktorer. Meget forenklet framstilt kan en si at et samfunn består av den politiske sfæren (de politiske partiene), staten som mellomleddet (departementene, tollvesenet, domstolene osv.) og det øvrige samfunn (næringslivet, NGOs, fagforeningene, mediene og alt annet som utgjør den såkalte sivile sfæren). Den normale tilstanden i samfunnet kjennetegnes av en viss likevekt i maktforholdet mellom de enkelte delene og innenfor dem. Systemet fungerer nærmest som et selv-oppretholdende system som gjenoppretter balansen hvis den blir forrykket i den grad at samfunnet begynner å fungere dårlig. En eller flere deler av systemet kan hevde sine interesser på bekostning av andre deler – og slike forsøk skjer jo daglig – men hvis de andre delene eller helheten blir skadelidende utover en viss toleransegrense, reagerer de og forsvarer sin posisjon til likevekten blir gjenopprettet etter en kriseperiode, men ikke nødvendigvis med den samme maktfordelingen som forut. Dette skjer fordi vedvarende skjevhet i maktfordelingen fører til dårlig funksjonalitet, noe som på kort sikt kan gavne den som i øyeblikket har mest makt, men som på lengre sikt kan ødelegge hele samfunnet.

Men det finnes samfunn som ikke fungerer slik. Et av de typiske trekk ved det gamle østeuropeiske systemet var at den politiske makten – representert ved regjeringen fordi det ikke fantes noen politisk partiopposisjon – helt bevisst produserte svake kriser for så å dempe dem og på denne måten vise sin makt. Vi kalte det “å gynte båten”. Og akkurat dette er uhyre viktig for det jeg kaller maktens funksjonalitet. Forutsetningen for at regjeringen fungerer bra i et slikt system, er at de andre delene av samfunnet ikke fungerer uavhengig av dens politiske vilje. Det betyr at maktens funksjonalitet på den ene og statens og det øvrige samfunnets funksjonalitet på den andre siden står omvendt proporsjonal til hverandre. Dette kan fungere så lenge krisen holdes under et visst nivå slik at det er mulig å “rette opp båten”. Hvor mye av båten som blir rettet opp, avhenger av hva makten egentlig vil vise. Hvis målet er å vise at makten kan skaffe et bedre liv, blir båten stabilisert ved at for eksempel lærere som streiker får høyere lønn. Hvis målet er å vise at makten kan straffe, blir båten rettet opp under utgangsnivået ved

at for eksempel nyinnførte skyhøye avgifter senkes, selv om de fremdeles representerer en urimelig økning. Befolkningen tenker: Hold kjeft, det kan bli verre. Makten viser da at de holder både pisken og gulroten og kan bruke den ene eller den andre etter eget forgodtbefinnende. Fenomenet er ikke akkurat ukjent i vestlige land heller, men mulighet for at regjeringen mister flertall under valgene gjør at den er langt mer forsiktig med bruk av sin maktposisjon.

For at regjeringen skal kunne fungere slik, må den ha full kontroll over minst tre samfunnsfelter: Statens voldsmakt, først og fremst politiet, som gir kontroll over våre kropper, pengepolitikken som gir makt over våre mager, og de landsdekkende mediene som gir makt over våre tanker. Utøvelsen av makten innenfor de tre sfærene gir regjeringen nok kontroll over samfunnslivet slik at den ikke behøver å bry seg med andre sfærer. Der ligger en av de grunnleggende skillene mellom ettpartisystemet og flerpartisystemet. Begge systemene bygger på en form for repressiv toleranse så lenge det ikke foreligger en krise, det vil si alt som ikke umiddelbart truer regjeringens maktposisjon tolereres. Ikke-regjeringskontrollerte medier kan for eksempel fungere fritt så lenge de uttrykker *meningene* til den delen av befolkningen som ikke under noen omstendigheter kommer til å støtte regjeringen. Men deres frihet må innskrenkes hvis de selv begynner å forme opinionen og utvider kretsen av dem som ikke vil støtte regjeringen. Men i ett flerpartisystem må enhver utvidelse av regjeringens maktposisjon skje gjennom direkte tilsidesettelse av demokratiske prosedyrer, for eksempel gjennom statskupp. I et ettpartisystem er det derimot bare et spørsmål om å øke graden av kontroll. Det er blant annet derfor disse systemene kan beskrives ved ordet demokratur, demokratisk diktatur, demokrati i formen, diktatur i sitt vesen.

Da krisen økte etter at regimet tapte lokalvalgene i 1996, ble kontrollen utvidet i følgende rekkefølge: universitetene (man må hindre studentene og lærerne i å protestere), mediene (man må knekke uavhengige medier før de begynner å skape opinion), domstolene (uavhengig dømmende makt har alltid blitt sett på som en potensiell fare), valget av Serbias representanter til det føderale parlamentet (for å sikre regjeringskontrollert flertall) og sist, forslag til en ny, ekstremt restriktiv lov om politiske partier og NGOs (for å minske deres innflytelse eller fjerne dem fra offentligheten). Utvidelsen av makten på andre felter har lite med politisk kontroll å gjøre, mer med økonomiske, lokale og personlige interesser.

3.2 Grenseoverskridende krisesituasjoner

Når det så tilføres et element som ikke er innebygget i systemets likevekt, blir likevekten forrykket ut over systemets bæreevne, og det oppstår en krise. Det var tre slike elementer som ble tilført eks-Jugoslavia – økonomisk krise fra og med slutten av syttiåra, en ny maktelite som ville omfordele den politiske makten så fort som mulig og krig som middel til dette – to nye elementer sementerte utviklingen – sanksjoner og bombing. Dette ble tilført suksessivt, og ga akkumulerende virkning.

Økonomisk krise minsket ressursene og gjorde kampen om dem enda sterkere. Den nye makteliten var interessert i den politiske makten først og fremst for å omfordele de økonomiske ressursene, tilspisset politisk kamp økte konfliktgraden og førte til slutt til krig, krig førte til delvis kriminalisering av samfunnet, sanksjoner utvidet kriminaliseringen, kriminaliseringen tilspisset den politiske kampen, og bombingene både sluttførte kriminaliseringen og tilskyndet overgangen av den politiske kampen til åpent diktatur. Med andre ord måtte både opposisjonen, staten og det sivile samfunn til slutt bli ødelagt for at den politiske makten skulle kunne fungere best mulig. I det etterfølgende skal jeg gi noen eksempler fra tiden etter innførelsen av sanksjonene.

Da det ble innført sanksjoner i 1992 med blant annet forbud mot eksport av olje til Jugoslavia, måtte regjeringen erstatte den regulære oljeimporten med smugling. Det var ikke så vanskelig, for så lenge det finnes kjøpere, finnes det også selgere (uansett sanksjoner), og kontrollpersonale og observatører kan alltid bestikkes. Dessuten må statens kontrollorganer, kriminalpoliti og tollvesen, tilsidesettes, og det kan gjøres ved å dra dem inn i smuglingen og korrumpere dem. Oljen ble smuglet inn, og det oppsto en maktgruppering i skjæringspunktet mellom politikk, næringsliv og kriminelle, som besto av politikere, tollere, politiet og byråkrater i industri- og Energidepartementet pluss kriminelle, slik at grensen i større og større grad ble utvisket. Opposisjonelle politikere ble i høy grad enten truet til taushet gjennom at smugling ble opphøyd til en nasjonaldyd eller selv dratt inn i korrupsjonen, statsbyråkratene som protesterte fikk sparken eller ble omplassert til lavere betalte jobber, næringslivet som var avhengig av oljen ble mer og mer del av svartebørshandelen, uavhengige medier ble trakassert hvis de skrev om dette, osv. Men oljen gikk inn i raffineriene til videre foredling, så det ble i alle fall betalt noen avgifter til staten, slik at staten fortsatt fikk inntekter. Dette resulterte i at statsbudsjettet fremdeles hadde noen poster for utdanningssektoren, helsevesenet osv. Da oljeraffineriene ble bombet i fjor, gikk denne gruppen over til å smugle inn foredlede derivater og sende dem direkte på svartebørsmarkedet. Staten er nå nesten helt uten toll- og skatteinntekter på olje, vanlige mennesker og næringslivet må betale høye smuglerpriser, og "makten" blir enda rikere, mektigere og mer korrupt. Nå er det nemlig bare de som bestemmer mengder og priser på svartebørsen, og de kan slippe litt bensin til vanlig salg under svartebørsprisen når de anser det for politisk opportunt.

Noenlunde det samme skjer det også med sigaretter, alkohol, kosmetikk, en del klær, tyggegummi, sjokolade og andre ettertraktede importvarer. På det interne markedet er situasjonen litt annerledes. Det finnes visse varer som alle må ha: brød, matolje, sukker, mel og vaskepulver... Regjeringen forsøker å holde lave priser på dem for å holde en lav prisindeks og skape kunstig sosial fred. Produsentene, statseide firmaer, har ingen interesse av å selge varer til under produksjonspris, og derfor lar de disse varene gå på svartebørsen der de selges til normal markedspris fordi svartebørsmarkedet for en god del varer fungerer som det

normale markedet. Men det er folk som står regjeringen nær som kontrollerer svartebørslenkene; de tjener penger, og staten blir uten inntekter fra omsetningsavgiften.

Samtidig øker kriminaliseringen av samfunnet. I begynnelsen omfattet kriminell virksomhet slikt som tyveri, narkotika, prostitusjon og en del våpensmugling, nå er den blitt utvidet til å omfatte nesten alt. Det normale næringsliv ødelegges og drives mer og mer i en halvkriminell gråzone eller som ren kriminalitet. Samtidig kan regjeringen gjennom kontroll av etterforskningsorganene og domstolene utpresse eller belønne så å si hvem som helst. Det foreligger faktisk ingen mulighet til å drive noenlunde større forretninger uten å måtte bestikke makthaverne direkte, av og til med virkelig store summer. Den økonomiske makten blir konsentrert på færre og færre hender, sannsynligvis ikke flere enn ett hundre familier.

Men dette gir ikke fortjeneste nok for makthavere. Først ble sparerne røvet for sparepenger sine i jugoslaviske dinarer og hard valuta ved at statseide banker ble insolvente, men ikke slått konkurs. Dernest ble det bygget opp flere store pyramidale sparebanker som gikk konkurs ved passende tidspunkt. For å få dette til måtte flere statlige kontrollmekanismer ødelegges. Et eksempel på dette er at fire av de seks mistenkte i forbindelse med drapet på Arkan var politifolk (i det offisielle språket kalt "kriminogene politifolk"), og at to av de tre drepte også var politifolk (Arkan selv samt en oberst). Grensen mellom under- og oververdenen er blitt utvisket.

For å dempe på misnøyen blant vanlige mennesker åpnet regjeringen for korrupsjon på lavere nivåer. For å bli operert, få medisiner, avlegge eksamen, få en bekreftelse eller tillatelse, få importtillatelse eller få plass på gamlehjem eller noe annet, må en som regel bestikke noen. Samfunnet er blitt gjennomkorrupt (bare 20% innbyggere har ikke vært utsatt for korrupsjon enten som korrumperende eller som korrumperte). Nesten alt og alle er til salgs, fordi vi tvinges til dette.

Dette passer regjeringen utmerket. Ikke bare at alle blir involvert i noe ulovlig, man får i tillegg et avlastet statsbudsjett: I stedet for for lønn, blir folk henvist til bestikkelser. Når usselt betalte lærere, som i tillegg jobber under usle forhold, bebuder streik med lønnskrav, er det ingen sjeldenhet å høre at de klarer seg, for de kan jo alltid holde privattimer for de elevene som ikke klarer skolens krav – og det er nå de fleste av elevene. Pengene som regjeringen sparer på denne måten, kan de så omdirigere dit de genererer størst profitt.

Dessuten betaler vi i øyeblikket minst 274 forskjellige avgifter. En god del av de innbetales på ett av de over 100 kontoer der innbetalingene ikke blir registrert som inntekter for statsbudsjettet, og mange av disse kontoene er såkalte gjennomstrømmingskontoer – pengene går med en gang videre til andre kontoer. For ytterligere å lette kontrollen over pengeomløpet må kontoene til alle juridiske personer åpnes i en regjeringskontrollert finansinstitusjon og alle betalinger mellom dem må skje gjennom samme institusjon, som praktisk talt kan gjøre hva

den vil med midlene. Ettersom det ikke er så lett å fysisk tvinge folk til å ha pengene i bankene, i alle fall ikke etter tidligere erfaringer, bruker regjeringen styrt inflasjon som kan skifte fra noen titalls prosenter per måned til flere prosenter i timen.

Næringslivet blir dermed totalt ødelagt, det er det som hos oss heter “destruktivitetens økonomi”, men det sikrer makthaverne enorme fortjenester.

Heller ikke den politiske vinningen er å forakte, selv om vi ser bort fra at vi vanlige mennesker nå har vent oss til de unormale tilstandene og glemte at det finnes noe annet.

NATO har gjennom bombinga ødelagt enormt mye av den rent sivile strukturen, blant annet har NATO bombet alle bruer i Novi Sad. Det er klart at det ikke bare er Novi Sad og deres innbyggere som behøver nye bruer – alle behøver dem, også Vest-Europa. Men for regimet er det viktigst å vise at det er de, og bare de som leder gjenoppbyggingen av landet. Dessuten skal befolkningen vite at transport og velvære avhenger av makten. Ettersom Novi Sad bestyres av opposisjonen, får ikke bystyret der lov å gjøre noe med bruene. Gjenoppbyggingen dras ut for å straffe befolkningen fordi den stemte på opposisjonen, og åpningen av en provisorisk bru berammes til et tidspunkt da det gir størst politisk vinning for regjeringen og kan skade opposisjonen mest mulig. Det kan regjeringen gjøre fordi det er den som har makten i samfunnet. Mer komplisert er det ikke. En identisk holdning har makten til NGOs med klarere politisk profil, om enn ennå ikke så brutal som mot de politiske partiene og studentene, fordi regjeringen anser at NGOs fremdeles ikke er så farlige som de to første.

Poenget er alltid det samme: Det som kan påvirke opinionen, altså true regjeringens maktposisjon, må ødelegges. Ødeleggelsen skjer best og enklest i krisesituasjoner. Derfor ønsker makthaverne kontinuerlige kriser som kan styres. I Vesten snakker en mye om “conflict management”, her kan vi snakke om “crises management”.

3.3 Maktens vesen

På en slik måte kunne jeg analysere ødeleggelsen av universitetet, håndteringen av ulovlig parkerte biler, byen Beograds inntekter, det statseide, monopolistiske skolebokforlagets utvalgskriterier osv. Det finnes ingen ting som ikke kan utnyttes for to formål: ødelegge den politiske opposisjonen og skaffe makthaverne ekstra fortjeneste.

Regimet i Serbia er meget enkelt i sin tankegang; i valget mellom makt og ideologi, velger det konsekvent makten, mens ideologien blir et manipulasjonsmiddel som skiftes etter behov og politisk vinning. Derfor kunne de midt under bombingene både angripe CNN på det heftigste og underskrive kontrakt med dem. Dessuten er familienes partier nærmest organisert som holdingselskaper.

Delvis kontrollerer hvert lokalt styre noe av det som eies av det offentlige (helsevesen, fabrikker, universiteter, osv.) og bruker det som inntektskilde, delvis har styremedlemmene sine egne bedrifter. Når vi får en egen arbeidsgiverforening, kommer hovedstyret i fruens (Jugoslavisk venstre) parti til å fungere som hovedstyret i arbeidsgiverforeningen. Det er nemlig slik at hennes parti samler de største privatkapitalistene i landet og mange pengeinnbringende poster. Med knapt en prosent av velgere bak seg, har de en maktposisjon som om de har minst en firedel av samtlige velgere. Mannens (Serbias Sosialistiske Parti) parti derimot samler de største statskapitalistene. Begge maktgrupper fungerer innenfor et binært system: Finnes cash, finnes ikke cash. Og derfor er det egentlig opposisjonen som er deres hovedfiende. Alt som kan skade opposisjonen, det eneste som kan true deres maktposisjon i landet, er tillatt.

Forsøk på å skade regimet ved å skade staten eller det sivile samfunn, gir derfor stikk motsatt resultat: Jo svakere statens og det sivile samfunnets funksjonalitet blir, jo sterkere blir den politiske maktens funksjonalitet.

Samtidig har makten utviklet en egen forsvarsmekanisme tuftet nettopp på nedbrytingen av staten: Hvis du er lojal og ikke skaper politiske problemer og betaler makten som makten mener tilfaller den, kan du gjøre nesten hva du vil, fritatt for ansvar og etterforskning. Det var dette som gav albanerne mulighet til å bygge opp en egen parallell stat, organisere UCK og ta kontroll over store deler av Kosovo-Metohija uten mottiltak fra regjeringens side. Så lenge de ikke truet makten, var de en bra sikkerhetsventil. Og ettersom albanske partier nektet å delta i det politiske liv i Serbia, sikret Kosovo omkring 30 mandater ekstra til Milosevics parti, nok til å ha flertall i parlamentet helt fra første valg av. Med albanernes deltakelse, ville Milosevics parti aldri hatt flertall til å danne regjering. At dette på lang sikt kom til å skape uovervinnelige problemer, betydde ikke noe for regimet; det har aldri tenkt lengre enn til førstkommende valg og førstkommende ekstrasfortjeneste.

Når så regimet blir direkte presset utenfra, overfører den det politiske presset på opposisjonen og det økonomiske presset på befolkningen. Angrep på regjeringen fra Vesten omtolkes med en gang til opposisjonens forræderi, og opposisjonen framstår som den som står i ledtog med NATO. Penger de taper i utlandet, tas igjen fra befolkningen i form av økte avgifter, kontrollert svartebørskurs, forsinkelser i utbetalingen av lønninger, pensjoner og barnebidrag osv. Støtten som Vesten gir til uavhengige medier, tas i høy grad fra dem i form av skyhøye bøter og tvang til å veksle valuta til offisiell kurs, nesten fire ganger lavere enn svartebørskursen. Opposisjonen og sivilbefolkningen får tildelt funksjon som støtdempere for det politiske presset mot regimets representanter. Men, det skal en ikke glemme, alltid på en slik måte at den politiske makten også tjener penger på dette.

En bør ha det helt klart at det er regimet som har kontroll over statens maktapparat, pengene, mediene og offentligheten. Dette er det en har å forholde seg til. Om en misliker det eller ei, spiller ingen rolle. Dessuten må en glemme den vanlige

vestlige tenkemåten hvor langtidsplanlegging og stabilitet står i sentrum, både når det gjelder staten og næringslivet. Regimets måte å behandle det politiske livet, staten, næringslivet og den sivile sfæren, er ikke bare ekstremt destruktiv for disse sektorene, den er også selvdestruktiv. Men regimet tenker bare på umiddelbar overlevelse og umiddelbar fortjeneste. Som jeg skrev i min dagbok lørdag 20. november 1999: “Det er noe suicidalt over makthavernes oppførsel, som om de sitter i en bil uten bremses på vei nedover skrentene og bare tenker på å klare neste sving, mens vi andre er passasjerer i bilen.” At landet blir skadelidende, spiller ingen rolle for dem. De betrakter staten som sin privateiendom, vi kaller den jo for en paraprivat stat, men de behandler både staten og befolkningen som en temporær ressurs som det gjelder å skvise mest mulig ut av på så kort tid som mulig. Lenger tenker de ikke. Og hva den vanlige befolkningen angår, gjelder det gamle ordtaket: Hvem spør froskene hva de mener når et tjern skal dreneres bort.

4 Kosovo-krisen

Det er to forhold en bør tenke over. Det første er oppfattelsen av årsakene til krisen i Kosovo og krigen om Kosovo, og dette har lenge vært diskusjonstema. Det andre er regimets handlemåte.

Forholdet mellom de to største gruppene i Kosovo, albanere og serbere, har gått gjennom forskjellige faser kjennetegnet av relativt korrekte forhold mellom vanlige mennesker og dominansforhold mellom elitene.

Kosovoalbanernes og Kosovoserbernes sosiale struktur er temmelig forskjellige. Det albanske samfunnet kjennetegnes av patriarkalsk kultur, storfamilier, sterke ættebånd, hierarkiske forhold, høy etnisk bevissthet understreket av et språk som er helt forskjellig fra omkringliggende språk, samt sterk intern samarbeidsvilje. Det serbiske samfunn kjennetegnes av kjernefamilie, relativ tidlig atomisering av familiene med utflytting av yngre medlemmer til egen leilighet, samt langt mindre patriarkalske forhold, svake ættebånd sammenlignet med albanerne, mindre etnisk bevissthet og svakere intern samarbeidsvilje. For eksempel var det totalt sett få mellommetriske ekteskap, og nesten samtlige var inngått mellom serbiske kvinner og albanske menn, og de forekom praktisk talt bare i byene. På landet levde de to gruppene i etterkrigstiden mest ved siden av hverandre, men også med hverandre, i byene har de begynt å leve mer sammen. I det store og hele har vi forholdt oss til hverandre ut fra en bevissthet om at de er henvist til en viss gjensidig støtte på grunn av skiftende politiske dominansforhold.

Forholdet mellom elitene i de to samfunn er derimot kjennetegnet av kamp om dominans avbrutt av økonomisk samarbeid når det var mer innbringende. Etter at Kosovo-Metohija igjen ble innlemmet i Serbia etter Balkankrigene, ble dominansforholdet endret til fordel for den serbiske makteliten, under

okkupasjonen under første verdenskrig ble den endret til fordel for den albanske, i mellomkrigstiden igjen til fordel for den serbiske, under annen verdenskrig til den albanske, i perioden 1944-48, under kampene mot albanske opprørere og under den ganske brutale innsamlingen av våpen, til fordel for partisanhæren. I tiden deretter skjedde det en kraftig modernisering av det Kosovoalbanske samfunn delvis gjennom utdanning, delvis gjennom at lovverket begynte å erstatte sedvaneretten og delvis gjennom økonomisk utvikling finansiert gjennom daværende utbyggingsfond. Noe av dette grep dypt inn i det tradisjonelle samfunnet, for eksempel kom det forbud mot å bruke slør og det ble påbudt at jentene også måtte begynne på skolen. Dette skapte et lag av intellektuelle, i begynnelsen meget tynt, senere relativt omfattende, men de intellektuelle ble ikke i så stor grad mentalt modernisert. En bør nemlig skille mellom teknologisk, kunnskapsmessig og mental modernisering. Teknologi kan endres meget fort, det tar betydelig mer tid å innhente ny kunnskap, og mentaliteten er noe som forandres meget langsomt, det kan ta flere generasjoner før den er endret.

Perioden fram til 1968 var kjennetegnet av serbisk dominans, men fra og med opptøyene i 1968 og særlig i 1981 etter Titos død økte albansk dominans til den nådde den foreløpige toppen i 1990. Den ble fulgt av et relativt sterkt samarbeid med Albania, men det var ikke noen stor interesse blant Kosovoalbanere for å slå seg sammen med Albania, dertil var Kosovo for rikt, for moderne og med for gode kontakter til Vesten.

Disse omkalfatringen i den politiske elitens dominans påvirket den vanlige befolkningen relativt lite. Det fantes også ekstremister på begge sider, men de dominerte ikke i det politiske livet. Samfunnets funksjon hvilte på den tilvante og i grunnen effektive likevekten.

Områdets omtalte underlige juridiske stilling og de indre motsetningene ble for store, og det oppsto en klar konstitusjonell krise (som bare var en liten del av hele jugoslaviske føderasjonens konstitusjonelle krise). Kosovo måtte enten bli egen delstat eller få redefinert selvstyre innenfor Serbia slik at den ble underordnet helheten. For regimet i Serbia var det bare en løsning: Å avskaffe selvstyret i helhet. Dette ble gjort i 1990. Dermed ble likevekten helt forrykket, og serbisk politisk dominans varte fram til 1997.

Da begynte UCK (som omtales allerede fra 1993, og som viste seg offentlig for første gang i 1996), bander og innflyttere fra Nordalbania igjen å forrykke balansen. Men ikke til den eksisterende politiske eliten eller til fordel for vanlige albanere, de gjorde de til fordel for seg selv. Hvordan kunne det skje?

Det var to sammenfallende indre faktorer i Kosovo som forrykket likevekten. På den ene siden var – og er – nataliteten blant albanere meget stor, størst i Europa. Dette gav en ekstremt ung befolkning. På den andre siden er arbeidsløsheten tilsvarende stor, og den rammet mest unge. Misnøyen ble større dag for dag. Hovedvekten i det tidligere utdanningssystemet, som var integrert i Serbias

utdanning, lå på nasjonale emner – litteratur, språk, etnografi, historie – helt i samsvar med den forsinkede oppbyggingen av nasjonalstaten. I det senere parallelle utdanningssystemet ble dette også en dyd av nødvendighet, for noen mer ressurskrevende utdanning kan en ikke bygge opp i form av studiekretser. Utdanningen ble for dårlig og ensidig. Det albanske morsmålet gav dem ingen mulighet til integrering i andre deler av Serbia; fordi at der måtte de kunne serbisk, og det er akkurat kunnskapene i serbisk det begynte å skorte på i den unge generasjonen på grunn av den langvarige segregeringen (på skolene var det ofte en vegg som skilte den albanske og den serbisk delen av skolen). Dette økte misnøyen, og den ble mer og mer etnisk motivert og eksplosiv. Samtidig ble radikaliseringsen av det politiske livet blant Kosovoalbanere sterkere, og visse grupper, både venstre- og høyreorienterte, rettet seg mer og mer mot Rugovas fredelige vei mot selvstendighet. De valgte en annen strategi enn de albanske lederne i Makedonia – de valgte konfrontasjon innad mot de moderate albanerne og den ikke-albanske befolkningen i Kosovo og utad mot serbiske myndigheter. (Hvor oppriktig eller framtvunget valget i Makedonia var, kan diskuteres, men det er ikke tema nå.) Det var denne interne grobunnen UCK bygde på. I tillegg kom symbiosen mellom albansk mafia og UCK.²

Det fantes også en rekke ytre faktorer. Regjeringens behandling av albanere var for brutal til ikke å framkalle noen reaksjoner. Med forsiktigere opptreden, noe politiet ikke er i stand til, hvis man tar hensyn til hva de er opprettet for, og trent til, kunne “den fredelige sameksistensen” mellom den serbiske og den Kosovoalbanske parallelle staten ha fortsatt temmelig lenge. Hvorfor ikke regimet innså at det bygget opp under en radikaliseringsen, kan jeg ikke svare på bortsett fra å henvise til dumhet og politisk kortsyn. Et eksempel.

I 1992 pågikk det forhandlingene mellom den albanske ledelsen og myndighetene i Serbia om en minnelig løsning av utdanningsproblemet, men da de var ferdige, nektet den albanske siden å skrive under på avtalen. Ganske åpent sa de at løsningen av undervisningsproblemet sto i strid med det endelige målet om et uavhengig Kosovo. Regimets lykkelige reaksjon over dette og over fortsatt utdanningssegregering i Kosovo kan bare tolkes som ren politisk dumhet. Det er også blitt foreslått å tolke denne reaksjonen som glede over at de på denne måten kunne spare penger, men det tror jeg ikke på. Serbias utgifter i Kosovo, og særlig utgiftene som gikk til å holde politi der, har alltid vært betydelig høyere enn inntektene fra Kosovo, og utgiftene til utdanning, har alltid vært for små til å bety så mye.

Sammenbruddet i Albania tilførte UCK nok våpen til å kunne starte opprør. Men UCK var ingen enhetlig organisasjon, og internt pågikk det ganske harde interne maktoppgjør, særlig langs innflytelsesgrensene til de tolv mektigste

² Jeg snakker her om mafia, for den bygger på ættetilhørighet og ekstrem ættlojalitet. Dermed skiller den seg fra andre typer kriminalitet.

Kosovoalbanske ættene. Så det var egentlig ikke et spørsmålet om, men når eksplosjonen skulle komme.

I grunnen var det de samme tendensene til forskyvning i retning av mer radikale elementer og den samme kampen om omfordeling av den politiske og økonomiske makten en kunne se i andre deler av eks-Jugoslavia, men med langt klarere etniske grenser, innblanding av mafia og diskusjon blant albanske ledere om hvor stor del av den egen befolkningen en kunne ofre under ett opprør og allikevel si seg fornøyd med det endelige resultatet.

Samtidig bør en ikke undervurdere den indre motstanden mot en slik radikaliserings; de moderate albanske politikere, en ikke så liten del av bybefolkningen og en ikke liten del av de albanske forretningsfolkene likte verken radikaliserings eller større innflytelse fra bandene i Nord-Albania og de patriarkalske klanene. De visste hva de hadde å tape, og var lite sikre på at de kom til å vinne noe som helst.

Utblåsingen kom da USA endret politikk i 1997 ved å oppgi Milosevic som støttespiller i området og tildele Kosovo strategisk status. I begynnelsen av 1998 skjøv de Rugova og hans moderate politikk ut til fordel for UCK og deres radikale politikk. Borgerkrigen var et faktum.

Oppbyggingen av UCK er et annet viktig spørsmål. Denne organisasjonen ble ikke til over natta. Det var tydelig for de fleste som var noenlunde informerte at den forberedte seg til opprør gjennom å bygge opp nødvendig infrastruktur. Men myndighetene reagerte først da bortimot en tredjedel av Kosovo-Metohija, særlig det sentrale Drenica-området, ble tatt av UCK. Hvorfor de nølte så lenge med å reagere vet jeg ennå ikke, bortsett fra igjen å henvise til ren dumhet.

Måten opprøret ble ført på var stort sett følgende: UCK angrep enkeltstående mål – politipatruljer, postmenn, trafostasjoner o.l. – med utgangspunkt i landsbyene omkring, og så trakk de seg vekk fra dem. Politiet jaget dem og for hardt mot sivilbefolkningen. Deretter ble det flere UCK-tilhengere og større kamper. Politiet gikk enda hardere fram mot dem, og krigen var i gang. Begge sider ofret sivile uten å blunke.

Myndighetenes propaganda forsvarte en slik framgangsmåte, og den regjeringskontrollerte dagsavisen Politika forsvarte de summariske likvideringene av UCK-folk til og med ved å henvise til dødsskvadronene i Latin-Amerika som et effektivt middel i bekjempelsen av opprør. Det ble til slutt et oppgjør mellom to militante og brutale organisasjoner, politiet som hadde staten i ryggen, og UCK som hadde den albanske mafiaen og bandene fra Nordalbania i ryggen. Det har også gått rykter i Beograd (med utgangspunkt i vestlig presse) om at de er blitt trent av den amerikanske og den tyske etterretningstjenesten, med hjelp også fra sveitsiske etterretningen. *Hvis det er riktig, har disse tjenestene gjennomført politiske beslutninger. Hvorfor de er blitt fattet, kan jeg bare spekulere om.*

Selvfølgelig var det mange ærlige politifolk i Kosovo, og det fantes også ærlig ungdom blant UCK-soldatene. Her snakker jeg ikke om dem, de er kanonføde, jeg snakker om ledelsen, særlig den politiske ledelsen.

Mye av dette kjente vi til, og det var også en del protester mot denne fasen i krigen, men på en måte var det lang borte fra oss i sentrale og nordlige deler av Serbia. Derimot var det noe den ikke-albanske befolkningen i Kosovo sto midt oppe i og forholdt seg meget forskjellig til, fra full støtte til politiet, delvis aktiv deltakelse i kampene, til fordømmelse av terroren.

Det var få blant oss som trodde at kampene var slutt i og med at OSCE-observatørene kom. UCK gikk fort tilbake til gamle stillinger som politiet hadde forlatt, og begynte med nye provokasjoner, og trefningene begynte på ny. Myndighetene hadde fremdeles en viss mulighet til å håndtere saken på en noenlunde fornuftig måte, men de gjorde det ikke. Makten er det eneste middelet de egentlig kan og vil bruke. For oss andre var det bare å stå der og vente på utfallet. Fra UCK gikk til opprør tør jeg påstå at opposisjonen ikke har kunnet gjøre noe for å stoppe utviklingen. Det var en kamp om full seier – som regimet måtte tape og vi andre måtte tape med det.

5 Krigens karakter

5.1 En krig eller flere kriger

Et av hovedspørsmålene er om man skal se på krigen i og om Kosovo som en krig isolert fra resten av hendelsene eller om den skal betraktes som en fase i krisen som begynte umiddelbart etter Titos død i 1980 og krigen som begynte i Slovenia i 1991. Etter min overbevisning er krigen i Kosovo bare en del av dette krigsforløpet. Det begynte med operettekrigen i Slovenia, gikk over til krigen i Kroatia (som faller i tre deler – krig, stillstand, rensing av Vestslavonia og Krajina), krigen i Bosnia-Hercegovina (som faller i to deler – krig og avslutningsoperasjoner) og krigen i Kosovo (som også faller i to deler – UCK-opprøret og bombing). Mange blant oss er tilbøyelige til å se et oppgjør mellom UCK og NATO i Kosovo og et albansk opprør i Vest-Makedonia som en naturlig fortsettelse av denne krigen, men det er en annen sak.

Måten en vurderer hendelsesforløpet på, er også bestemmende for konfliktløsningen. Hvis det er isolerte konflikter, kan de løses hver for seg, hvis de er lenker i en kjede, må de løses på en gang. En bør dog ikke glemme at det, ved siden av krigshandlinger som jeg snakker om nå, også finnes en politisk, økonomisk, demografisk og mentalitetsmessig lokal, balkansk og europeisk ramme omkring det hele som ikke kan og ikke bør glemmes.

For å gjøre det helt enkelt vil jeg ta en serbisk flyktning fra Kroatia som eksempel. For at han skal kunne flytte tilbake til sitt hjem i Kroatia, må en kroatisk flyktning fra Bosnia ut av hans hjem i Kroatia, for at kroaten skal kunne flytte tilbake til sitt hjem i Sarajevo, må en muslimsk flyktning ut av hans hjem, for at muslimen skal kunne flytte tilbake til sitt hjem i Banjaluka, må en serber ut av hans hjem, for at osv. En av våre studenter, selv flyktning, telte faktisk hele sju ledd bakover.

5.2 Luftkrig eller noe annet

Tittelen på foredraget mitt indikerer at Kosovo var en luftkrig, men dette vil jeg betvile. Etter mitt skjønn foregikk det minst to kriger, men ingen av dem var luftkriger.

Den første frontlinjen var luftrommet. NATO var i luften noen kilometer over bakken utenfor rekkevidden for Serbisk luftvernartilleriet og antilufttraktene fordi luftvernradarene for det meste ikke kunne være på. Den jugoslaviske arméen var på bakken. NATOs fullstendige overlegenhet i luften gjorde at det egentlig ikke foregikk noen ordentlige luftkamper. NATO kunne, takket være denne overlegenheten, påføre de jugoslaviske styrkene og sivilbefolkningen den mengden av ødeleggelser eller skader som NATO-ledelsen ville, eller fant hensiktsmessig, mens det jugoslaviske forsvaret praktisk talt var uten mulighet til å påføre NATO noen nevneverdige tap i luften bortsett fra å skyte ned ubemannede rekognoseringsfly som fløy i lavere høyde. Så denne delen av krigen opplevde vi som ren bombing.

Den andre frontlinjen gikk på bakken i Kosovo der NATO opererte fra luften, UCK på bakken, og der fienden var synlig. Til og med jeg skjønner at moderne krig ikke går på bajonetter, men i den lokale oppfattelsen av krigen er det viktig at fienden er synlig. Så det var bare denne delen av krigen som ble oppfattet som en riktig krig. Og den var ingen frontalkrig; den var typisk geriljakrig eller opprørskrig kjent som en krigstype som er kjent fra før på Balkan, ikke minst i akkurat dette området.

5.3 Krig i eller om Kosovo

Jeg vet ikke om en militært gjør noen forskjell på disse to formene for krig, men de forårsaket i alle tilfeller veldig forskjellige reaksjoner i sivilbefolkningen. Bombingen ble i høy grad oppfattet som straffeekspedisjon rettet mot regimet gjennom å ramme befolkningen, samt et uttrykk for NATOs, og da først og fremst USAs manglende evne eller vilje til å finne fram til andre løsninger. Derimot ble krigen i Kosovo oppfattet for det meste som krig *om* Kosovo med tre aktører: serbisk politisk elite, albansk politisk elite og NATO-eliten. Dessuten ble krigen i Kosovo nærmest oppfattet som en fortsettelse av krigen mellom UCK og politistyrkene, men denne gangen med NATOs aktive væpnede støtte til UCK. De

fleste jeg snakket med mente det var en krig om Kosovo for NATO, ikke om Kosovo for albanere, og slettes ikke en krig for et multietnisk Kosovo. Dette bestemte i meget høy grad befolkningens reaksjoner.

6 Forsvarere

6.1 Forsvaret

Det jugoslaviske forsvaret ble i etterkrigstidens Jugoslavia oppdratt i en, politisk sett, jugoslaviske ånd. Mange offiserer hadde også nærmest en jugoslaviske identitet: De tjenestegjorde i forskjellige deler av landet, var ofte gift med noen fra en annen befolkningsgruppe og da de gikk av med pensjon bosatte de seg relativt ofte andre steder enn det de "tilhørte" etnisk sett. Forsvaret nøt også ganske stor anseelse i befolkningen. Men samtidig var dette en stat i staten, som det ikke gikk an å diskutere med, enn mindre kritisere, og det utviklet seg til å bli stivt og mer og mer fjernt fra befolkningen. Moderniseringen av samfunnet gjorde at det ikke lenger ble så populært å bli offiser. Til slutt ble offiserene, særlig hæren, rekruttert mest fra bygdebefolkningen og fra fattigere strøk. Det å bli soldat ble også i mindre grad regnet som en manndomsprøve slik at til og med militærneking ble tillatt. Det store fallet i antall barn gjorde også sitt til at bøndene ble mer skeptiske til å la sønnene sine bli soldater.

Selvfølgelig er dette et forenklet bilde. At det for eksempel var relativt få kroater fra kyststrøkene som ble offiserer henger sammen med at det var langt mer lukrativt å livnære seg på turistene enn på det å være soldat. At det var relativt mange serbere fra Krajina området henger sammen med denne landsdelens tradisjon — serbere ble flyttet dit fra Kosovo og indre Serbia under 1600-tallet for å være Østerrike-Ungarns grensesoldater, men slapp til gjengjeld å være livegne — samt at landsdelen var fattig, og da var det billigst å la sønnene få militær utdanning. At det var relativt få slovenere i forsvaret skyldes høyere livsstandard i Slovenia og språkproblemene ved flytting til andre deler av landet.

Det var bare Marinen og Luftforsvaret som i større grad tiltrakk seg folk fra andre samfunnslag fordi disse forsvargrenene var moderne og høyteknologiske. Nå er jo også panseravdelingene og mye av artilleriet minst like teknologibasert, men de ble ikke opplevd slik, vårt bilde av dem var at de var "støvslikkere" like mye som infanteriet.

Til slutt begynte også oppløsningen av Jugoslavia, og forsvaret begynte å gå opp i sammenføyningene langs etniske grenser (om enn bruken av termen etnisk for serbere, kroater, muslimer og jugoslaver er feil). Samtidig ble offiserene tvunget mer og mer over i nasjonalisme. Hvorfor generalene lot seg bruke og misbruke i politikernes maktkamp, stikk i strid med sin oppdragelse og edsavleggelse, er en

sak for særlig diskusjon, men det gjorde de (om enn ikke akkurat så enstemmig som man har villet framstille).

Da sluttreorganiseringen av Jugoslavia kom i gang i 1992 hadde forsvaret ingen doktrine (og fikk heller ikke noen siden), verken parlamentet eller offentligheten kunne utøve noen kontroll over det, kommandoforhold mellom den sivile og den militære ledelsen forble ytterst uklar og den øverste kommandoen ble overtatt av Milosevic. Senere holdt han på kommandoen, stikk i strid med grunnloven. Han presset helt bevisst forsvaret fordi han ikke anså det lojalt nok. Titalls høyere offiserer ble tvangspensjonert, mange ble presset ut eller sparket. Heimevernet, eks-Jugoslavias stolthet, beundret og populært, ble avskaffet av frykt for væpnet befolkning og eventuelle opprør. Det ble snakket mye om profesjonalisering av forsvaret, men alt gikk ut på å svekke det som politisk faktor, underordne det beinhard partipolitisk kontroll og innføre blind lojalitet som forfremmelsesfaktor. Forsvaret var etter dette verken psykologisk, organisatorisk eller materielt forberedt for å møte et angrep utenfra. En bør heller ikke glemme at det var nedkjørt også finansielt; mange rekrutter husker at de til dels formelig sultet under avtjening av verneplikten.

Utrenskningene rammet forsvaret meget hardt. Det fantes også atskillig mistillit til høyere offiserer; for noen var de for høyreorienterte, for noen for venstreorienterte, for noen for mye og for noen for lite nasjonalistiske osv. Mange mislikte at et titalls panser- og stridsvogner ble kjørt ut i Beograds gater 9. mars 1991 for å stoppe helt legale demonstrasjoner der de eneste provokasjonene kom fra politiets side. Samtidig var det klart at mange offiserer inntok opportune politiske holdninger som de selv ikke trodde på. Dette, samt mange andre forhold, gjorde at det var til slutt ble meget vanskelig, til dels umulig å få mobilisert folk under krigen i Kroatia. Mange avdelinger kunne overhode ikke settes opp. Dette er antageligvis forklaringen på at regimet satset så mye på paramilitære og frivillige.

Den siste bølgen av utrenskninger i forsvaret kom under de første truslene fra NATO. Det var atskillig motstand innad i forsvaret mot å gå til full konflikt med NATO, og enda mer motstand, også høylytt, var det mot at forsvaret skulle brukes i Kosovo, i en borgerkrig. På tross av manglende doktrine var forsvaret fremdeles definert som et invasjonforsvar. En rekke offiserer ble pensjonert, og toppen ble nådd da generalstabssjefen general Perisic ble avsatt. Man kan mene hva man vil om ham og hans meninger, men han var ytterst realistisk i sine bedømminger om av hva som var mulig og hensiktsmessig, i forskjell fra den nye forsvarsledelsen som brukte det meste av tiden til å bevise sin politiske lojalitet overfor Milosevic og hans parti. Milosevic skjønnte at han måtte få full kontroll over forsvaret. Det var nødvendig i en rent militær kamp, som politiet ikke dugde til i, og som de heller ikke var opplært til, men det var enda viktigere at de ikke snudde våpnene den andre veien, misfornøyde som de var.

Når jeg så går over til krigen, vil jeg hoppe over marinen. Den var sammenpresset på et lite område uten sjanse å forsvare seg, og vi regnet med at det ble inngått en

stilltiende avtale mellom Milosevic, eller i det minste mellom ledelsen for Marinen, og NATO om at NATO skulle la den i fred mot at den lå musestille for anker.

Hæren var det noe annet med. Det var klart at den kom til å bære hovedtyngden av forsvaret under krigen i Kosovo, særlig hvis NATO gjorde bakkeinvasjon. Men mistilliten til offiserene, særlig høyere offiserer, var stor.

Flyvåpenet ble regnet som eliten i Forsvaret. Men heller ikke den var forberedt. Midt under krisen og krigen i Kroatia satte regimet i Serbia i gang en storstilt skandale, med navnet "Opera" der general Vasiljevic, sjefen for Flyvåpenets etterretningstjeneste (den beste av alle i Forsvaret, sies det) ble anklaget, arrestert og dømt sammen med flere andre, tjenesten ble totalt rasert, og en mengde militære hemmeligheter ble røpet av myndighetene. Vi kjenner ikke til grunnen for dette, bortsett fra at de var politiske, men vi vet at resultatet til dels ble katastrofalt. Flyvåpenet var dessuten nedkjørt materielt og opprevet av gamle konseptuelle stridigheter om man skulle anskaffe MIG 29, helikoptre eller antiluftrakter, satse på bakkebasert utstyr eller styrke luftstridskrefter, om jagerfly var eller ikke var hensiktsmessige for det nye Jugoslavia... Og så, omtrent like før bombingene, ble Vasiljevic så å si hentet fra fengselet og utnevnt på ny til etterretningssjef. Vi aner ikke noe om hva som lå bak, men det peker ikke i retning av noen gjennomtenkt politikk, bortsett fra et forsøk på å skape blind lojalitet.

Heimevernet var nedlagt, og det samme hadde skjedd med Sivilforsvaret. Det siste skulle profesjonaliseres, men man kom ikke lenger enn til å nedlegge det. De få skikkelige tilfluktsrom som fantes ble ikke ryddet, og noen ble leid ut som diskotek, idrettsklubber og lagerplasser. Bystyret i Beograd forklarte til og med at en ikke kunne opplyse hvor tilfluktsrommene lå for det ville skape panikk i befolkningen! Da det endelig ble bruk for dem etter at de første bombene falt, var de i ustand, dårlig vedlikeholdt, til dels direkte farlige å oppholde seg i, og med noen hederlige unntak, elendig organisert for mottak av befolkningen. Alt lå altså meget godt til rette for panikkutbrudd.

Sett under ett var det liten politisk tillit til forsvarsledelsen, liten tillit til de høyere offiserenes hederlighet (vi kjenner til en god del korrupsjon i forsvaret), liten tillit til at krigen kunne vinnes med dem og liten vilje til å kjempe for Milosevic. Offiserene ble klemmt mellom NATO og Milosevic, og soldatene ble klemmt mellom følelsen av at det var deres plikt å forsvare landet og vissheten om at de dermed også forsvarte regimet, for mange symbolisert i at Milosevics sønn ikke ble innkalt til mobilisering

Derfor var det mange mobiliserte som nektet å møte opp. Vi regner ut fra pågående og bebudede rettssaker med omkring to divisjoner som nektet å møte opp. At det kunne gå slik, visste myndighetene. Derfor har vi en unik lovbestemmelse som sier at en desertør ikke har rett til å arve fast eiendom, noe som først og fremst rammet bøndene, den klassiske kanonføden på Balkan. Det hele kan vel best sammenfattes

i kommentaren fra en soldat rettet mot generalstabssjef general Ojdanic, vår nye forsvarsminister: Du er blitt så feit under krigen at en kan lage telt av din uniform! Men forsvaret ble allikevel oppfattet og opplevd som vårt, og de vanlige mobiliserte soldatene hadde full sympati i befolkningen. Det var jo våre barn, studenter, naboer, menn og brødre... En kunne alt i alt se en klar vilje til å forsvare landet mot NATO og UCK. Denne krigen ble til slutt utkjempet av lavere offiserer og mobiliserte soldater.

Hvor råttent det kunne være innvendig i forsvaret kan jeg illustrere ved et eksempel. I slutten av september fikk jeg vite at militærmusikken ble engasjert til å spille jazz for Milosevic under selve bombingene.

6.2 Politiet

Milosevic begynte meget tidlig å prioriterte politiet framfor Forsvaret, og han utviklet det til sin private partimilitia. Det fikk bedre utstyr, bedre lønn, bedre mat og siden sanksjonene ble innført, mulighet til å delta på svartebørsen ved å organisere og styre den. Politiet, særlig dets såkalte spesialstyrker, ble satt opp, trent og utstyrt til å slå ned demonstrasjoner, og overvåkingen hadde som sentral oppgave å bekjempe opposisjonen. Spesialstyrkenes brutalitet er ellers godt kjent fra demonstrasjonene i indre Serbia. Samtidig ble blind lojalitet, politisk korrekthet og mangel på selvinitiativ, hovedkriteriet for å beholde jobben og bli forfremmet. Et slikt politi ble så satt inn i kampene mot UCK.

Mange sier at de rent militært sett var en katastrofe, og at de hadde uforholdsmessig store tap. Det at de aldri fikk utlevert kamuflasjeuniformer, men brukte sine vanlige mørkeblå feltuniformer, viser at de neppe var tiltenkt en egentlig militær rolle. Dette kan bekreftes av det man senere har hørt fra politisoldatene (alle vernepliktige kan mobiliseres enten til forsvaret eller til politiet). Ifølge opplysningene vi har, var de mest opptatt av planlagt og organisert plyndring.

Alt i alt hadde politiet liten eller ingen anseelse i befolkningen. Tvert imot var de for det meste hatet. Mange av oss så utsiktene til å bli mobilisert til politistyrker som en ren tragedie. Politistyrkene ble for det meste ikke opplevd som forsvarere, men som Milosevics private hær eller som en del av den organiserte kriminaliteten. Selvfølgelig fantes det og finnes fortsatt mange ærlige vanlige politifolk, og det finnes mange ærlige politioffiserer, men som institusjon er politiet slik jeg beskriver, og ble da også oppfattet som slik.

Kort sagt ville en vanlig soldat eller lavere offiser bli tilbudt mat, overnatting og hjelp uansett hvor enn de måtte komme blant serbere, mens politimenn i samme situasjon, ville bli sett på med frykt, og man ville forsøke å unngå kontakt med dem i så stor grad som mulig.

6.3 Frivillige, paramilitære og bander

Under krigen i Kroatia og delvis Bosnia-Hercegovina besto de frivillige og paramilitære av alle slag (for eksempel Arkans Serbisk frivillig garde, Seseljs tsjetnikker, Mirko Jovic' Avdeling "Dusan den mektige") under militær kommando til fornøyelse eller forargelse for offiserene og de menige soldatene på grunn av deres oppførsel. Men under krigen i Kosovo var det annerledes. De fikk utlevert uniformer, utstyr og våpen fra forsvaret, men ble så satt under politiets kommando.

Når det gjelder frivillige som hadde meldt seg til regulære avdelinger, har jeg hørt fra en del av dem at de fikk utlevert dårlige våpen, at de verken fikk nødvendig utstyr eller sanitetshjelp, og at de for det meste var overlatt til seg selv mens politiet plyndret og de regulære avdelingene ville ikke ha dem fordi de ikke hadde opplæring. Noen av dem sa at de var motivert av riktige patriotiske følelser, men at organisatorisk kaos og de dårlige erfaringene gjorde at de aldri mer kom til å melde seg som frivillige.

Når det gjelder paramilitære, var de, etter alt å dømme, kriminelle ute etter bytte. Det var ingen betydelig forskjell mellom dem og vanlige bander som opererte uten overordnet kommando. Det sies at de og politiets spesialstyrker sto for hovedparten av alle krigsforbrytelser.

6.4 Den etniske rensingen

Den tallmessige forskjellen mellom albansk og serbisk befolkning i Kosovo er, ifølge albanske kilder, på 1,65 millioner mennesker. Da er andre ikke-albanere ikke tatt med. Forutsatt null natalitet og null mortalitet både blant albanere og serbere, måtte regjeringen, bare for å oppnå etnisk balanse, enten fordrive 4500 albanere eller bosette like mange serbere i Kosovo per døgn i 365 dager. Det er en logistisk operasjon av slike dimensjoner at den er totalt ugjennomførbar med det som den serbisk regjeringen disponerer over av midler, organisatoriske evner og vilje, i alle fall når det gjelder å bosette folk. Dessuten er interessen blant serbere for å bosette seg i Kosovo mindre enn minimal. Det var særlig flyktningene fra Kroatia og Bosnia-Hercegovina som var uvillige til å bli sendt til Kosovo, for de var redde for å bli fordrevet en gang til. Det var bombingene som gav regjeringen mulighet til å begynne med etnisk rensing.

La oss kaste et blikk bakover. I perioden 1990-97 var trakasseringen av den albanske befolkningen meget omfattende og til dels meget brutal, særlig under beslaglegging av våpen, men det ble ikke drept flere enn 75 albanere under uklare omstendigheter; det er ikke et høyt tall om man tar hensyn til voldsnivået generelt og antallet ikke-albanere som ble drept under samme periode. Under UCK opprøret ble det drept omkring 1200 mennesker på alle sider, altså noe over tre per døgn. Også dette er relativt få tatt hensyn til at UCK gjorde opprør etter maoistisk oppskrift for folkekrigen og politiet foretok terrengrenskning etter mønster fra

fransk krigføring i Algerie og amerikanske anbefalinger for bekjemping av geriljabevegelser; alle tre metoder medfører ganske store sivile tap (sier folk som forstår seg på dette bedre enn meg). Derimot var antallet interne flyktninger, albanske sivile som var på flukt fra kampene, høyere, og til slutt var det omkring to hundre tusen av dem.

For seg selv står tapene under bombingene. Det er en betydelig forskjell mellom det som skjedde i Bosnia-Hercegovina og det som skjedde i Kosovo. Drap på sivile var i Bosnia en del av den systematiserte etniske rensingen fra framfor alt serbisk og kroatisk side, delvis også muslimsk, i Kosovo hadde ikke drapene slik karakter. Etter de opplysningene vi har, var drapene som ble begått på albansk sivilbefolkning av politiets spesialstyrker, paramilitære og bander, ikke en del av en bevisst plan for etnisk rensing, men mest hevnaksjoner og drap for å skremme folk eller uhensiktsmessige lystdrap, særlig under mars og april da de drev den albanske befolkningen bort og ofte over grensen. Man bør heller ikke glemme at albanske partier hadde krevd bombing. Når den militære fienden var for høyt oppe og UCK for det meste gjennomførte geriljaaksjoner, ble hatet rettet mot fiendens befolkning. At det kom til å gå slik, var det ikke vanskelig å forutse, og ble faktisk forutsatt også innenfor NATO.

Under mai og juni ble derimot den albanske befolkningen, som var på flukt fra krigen, presset tilbake til landsbyene blant annet gjennom at grensene ble stengt. Antall drap skal da ha falt drastisk ned. Om dette skjedde for å gjøre bombingene vanskeligere, eller om regimet regnet med at det ville lette propagandatrykket utenfra eller om det forelå noen andre grunner, får vi nok vite en dag; på det nåværende tidspunktet har jeg faktisk ikke noen forklaring på det. Noe annet gjaldt derimot et belte på omkring åtte kilometer langs grensen til Albania og Makedonia der befolkningen ble fordrevet av militære hensyn.

Hvis det jeg sier er riktig, dreier det seg om to kvalitativt forskjellige måter å behandle sivilbefolkningen på. Dette krever igjen forskjellige tiltak. Etersom det ikke fantes noen klar frontlinje eller omringing og ettersom UCK som regel gjemte seg mellom sivile, virker bombing på feil måte. Men jeg har ikke noe svar på det nå, for jeg føler meg ikke kompetent til å uttale meg uten å ha diskutert det med folk som er kompetente.

Etter at NATO gikk inn, fortsatte den etniske rensingen, men nå den motsatte veien, og det har mer med UCKs struktur og ideologi å gjøre, enn hevn, for albansk sedvanerett forbyr hevn mot kvinner, barn og gamle. Det er omtrent tre drepte per døgn, hvis rapportene er riktige, fra alle etniske grupper.

Hvis en ser på summerte relative tap, det vil si tap i forhold til andelen i befolkningen, har den ikke-albanske befolkningen hatt omkring 16 ganger større tap enn den albanske. Et slikt regnestykke kunne en også utføre for sivile og militære tap under bombingene, men det skal jeg la være å gjøre inntil det foreligger

sikrere opplysninger om antall ofre på begge sider og om fordelingen mellom militære og sivile ofre.

7 Forbundsfellene

Det var et intens ønske i befolkningen om å ha noen forbundsfeller, og i regjeringens propaganda ble det spilt stort på dette. Men Serbia har ingen egentlige forbundsfeller. Russland, som tradisjonelt regnes som Serbias forbundsfelle, har i løpet av de siste to hundre år, så lenge det har eksistert noe forhold mellom Serbia og Russland, alltid like tradisjonelt, bare fulgt sine egne interesser. Det samme gjelder Kina, som også ble påberopt som forbundsfelle. Regimet i Serbia kunne i beste fall regne med at våre fienders fiender var våre venner, men det gjaldt faktisk ikke. Forbundsfallen av typen Hviterussland eller Libya eller Irak kunne ikke hjelpe selv om de ville, og få trodde også at de ville. All propaganda om stater som forbundsfeller var mest beregnet hjemmebruk og hadde ingen militær eller utenrikspolitisk betydning. Hvis det var visse interessesammenfall, var de ikke forårsaket av sympati for regimet, men av egne utenrikspolitiske interesser fra Russland og Kinas side. Det meste en kan si er at vi kan være takknemlig for at de ikke bombet oss.

Forbundsfellene i den vestlige opinionen var det heller ikke mange av, men ettersom de med ubetydelige unntak var forbundsfeller for sivilbefolkningen eller opposisjonen, og ikke for regimet, ble de fortiet eller manipulert bort i regimets propaganda. En må være klar over at regimet opererer med en enkel oppfattelse av verden: De som ikke er med oss, er mot oss. Det å støtte landet eller befolkningen duger ikke for regimet, de vil ha støtte for seg selv. Årsaken til dette er at regimet ser hovedfienden i opposisjonen, ikke i den utvendig verden. De fikk vi vite om gjennom indirekte kanaler.

Så fantes det noen forbundsfeller i Vesten som var forbundsfeller fordi de var mot NATO og derfor støttet Milosevic. En slik holdning gjorde mer skade enn nytte i Vesten, men fikk enorm publisitet i regjeringskontrollerte medier i Jugoslavia. Hvor mye folk trodde på dem, er en annen sak, for det var relativt kjent at de hadde gjort sin tidligere støtte til regimet til en ganske god privatforretning.

8 Fienden

8.1 Den politiske fienden

Oppfattelsen av den politiske fienden ble på en måte fastlagt allerede under Rambouillet-forhandlingene. Da innholdet ble kjent, syntes de fleste av oss at det

var et klart ultimatum om en form for NATO-okkupasjon av Serbia. NATO skulle nemlig få større rettigheter i Serbia enn alliansen har i noe medlemsland. Uttalelsene omkring forhandlingene gjorde at mange i min omgangskrets trodde at målet var at Serbias delegasjon ikke skulle skrive under. Samtidig begynte UCK å innta sine tidligere poster og William Walker trakk tilbake OSCE-observatørene. Dette gjorde at det først og fremst var USA som ble oppfattet som den politiske fienden. Da bombingene begynte, ble også Storbritannia en politisk fiende nesten på linje med USA. Tyskland ble i så måte plassert langt bak de to første.

Denne politiske fienden ble også temmelig personsentrert: Clinton, Albright, Blair, Cook, Solana. Alle andre politikere lå langt bak dem. Årsakene til en slik fordeling er flere. USA og Storbritannia var tradisjonelle forbundsfeller, men ble oppfattet som antiserbiske eller heller prokroatiske, promuslimske og proalbanske. Tyskland var en tradisjonell fiende, men sto for over 60% av Serbias utenrikshandel og de økonomiske båndene, blant annet gjennom serbiske fremmedarbeidere, var meget sterke. At Fischer og Schröder kunne opptre på listen skyldtes også til dels at en av de mer kjente opposisjonslederne, formann i Demokratisk parti Zoran Dindic, var i kontakt med dem under bombingene, og det ble utnyttet av regjeringen i propagandaen.

Ganske fort ble bombingene oppfattet som en sak mellom USA og Milosevic, men med oss andre som gisler, for så å bli oppfattet nesten som direkte støttespillere til Milosevic. Dette inntrykket ble særlig sterkt etter bombingene av hans residens, tydeligvis fraflyttet og tømt i forveien. Tolkningen var at USA ville gjøre martyr av ham for at han skulle fortsette å sitte ved makten. Samtidig begynte det igjen å versere gamle rykter om at CIA hadde vervet ham mens han var bankmann i USA.

Nå kan en spørre hvordan dette er mulig. Han ville nok ikke vært den første statspresidenten som i sin tid sto på CIAs medarbeiderliste, men oppfattelsen bygde i mer opplyste kretser på noe annet. Helt fram til januar 1998 figurerte faktisk Milosevic i den amerikanske administrasjonens syn som fredsskapende stabilitetsfaktor nummer en på Balkan, og for oss var han den mannen som USA forhandlet med om Bosnia og alt annet. Jeg må selv tilbake til det at jeg våren 1994 fikk høre fra politisk rådgiver ved den amerikanske ambassaden i Beograd at vi i opposisjonen ikke burde skape problemer for Milosevic fordi en forhandlet med ham, samt at USA ønsket en sterk mann som man kunne forholde seg til og som kunne garantere en eventuell avtale.

Innad betraktet regjeringen hele opposisjonen som fiende. Dette kunne en se klart i at antallet av mobiliserte fra opposisjonen oversteg flerfoldige ganger antallet disse som en visste var for regimet. For oss i opposisjonen var den politiske fienden både NATO og regimet. Vi var nok skuffet over hvor lett en del vestlige medier produserte svarthvite bilder, selv om dette ikke var noe nytt for oss. Særlig skuffende var det at en gruppe av vestlige intellektuelle og en del freds- og menneskerettighetsaktivister som så ureflektert støttet bombingene. De kalte vi for "intellektuelle styrker for hurtig støtteinnsats".

8.2 Den militære fienden

NATO var for oss mest som lyse prikker på himmelen, bombebyl og eksplosjoner. Det var den usynlige fienden som vi både fryktet og hatet av samme grunn: fordi en ikke så den, ikke visste hvor den var og hva den ville. Den ble personifisert mest i form av general Clark og Shea, og blant oss som fulgte vestlige medier, også i general Short. Den militære fienden var nesten identisk med USA. Utallige er disse som sa: Om jeg fikk drepe en amerikaner, så skulle jeg dø fornøyd.

I annen rekke kom Storbritannia og Tyskland, deretter Frankrike og på visse tidspunkter Nederland. De andre ble ikke oppfattet så mye som militære fiender. Det er ganske merkelig at flyangrepene ble ledet fra Italia og med Italia dypt innblandet i bombingene, uten at Italia ble oppfattet som noen riktig militær fiende. Jeg ble også stadig vekk overrent av folk som ville ha meg til å bekrefte at Norge hadde trukket sine flygere; de ville ikke at Norge skulle være fiende. Og på grunn av gammel allianse fra første verdenskrig var det mange som hadde store problemer med å svelge at Frankrike var fiende.

Fienden på bakken var UCK. Oppfattelsen spente fra det at alle UCK-soldater var fienden til at ledelsen var fienden, mens de vanlige soldatene sikkert var idealister som ble villedet av ledelsen. Og ledelsen ble oppfattet delvis som separatister, delvis som terrorister, delvis som mafia. Oppfattelsen av UCK i de mer opplyste kretsene bygget også i meget høy grad på at UCK i USA ble kategorisert som en terroristorganisasjon, for så å bli omdøpt til en frigjøringsorganisasjon så sent som i januar 1998. Samtidig forelå det mer enn nok stoff fra vestlige kilder om samarbeid mellom den albanske mafiaen og UCK, til at troverdigheten av deres nye status ikke virket særlig stor. UCK ble betraktet som NATOs kanonføde, særlig etter at det ble kjent at NATO hadde tenkt å sende dem som fortropp under en eventuell invasjon. De beregnede tapene viste at UCK ville slutte å eksistere for at NATO skulle kunne minimisere egne tap.

Når det gjelder vanlige albanere, kunne en finne klare antialbanske stemninger og høre skarpe antialbanske uttalelser i serbisk-nasjonalistiske kretser, så en skulle kunne forvente at den albanske befolkningen kom til å figurere som kollektiv fiende i og med NATOs angrep. Men det skjedde ikke. Jeg kan ikke forklare dette, men jeg antar at to faktorer har bestemt dette: mangel på offisiell antialbansk propaganda — i regimets propaganda ble de nemlig ikke framstilt som fiender — og kjensgjerningen er at omtrent hver tiende innbygger i landet er flyktning og forstår hva det er å flykte hjemmefra. Der er det allikevel en forskjell mellom Vojvodina og indre Serbia på den ene siden og Kosovo på den andre siden. Utfra mine samtaler å dømme, var Kosovo for mange i indre Serbia og Vojvodina for langt unna til at de orket å engasjere seg under bombingene om hvem som var og ikke var fienden på bakken. Men hos den ikke-albanske, særlig den serbiske befolkningen i Kosovo, samt hos deres slektninger i andre deler av Serbia, spente holdningene fra ekstremt hat til albanere, til hjelp til den vanlige albaner som ble forfulgt.

8.3 Konklusjonen

Jeg har ingen anelse hvordan en i militære kretser definerer fiender, men jeg fikk et visst inntrykk i mine samtaler med yrkesmilitære under forskjellige anledninger, at en i Vesten henger ganske fast i de gamle forestillingene fra den kalde krigen om en enhetlig og monolittisk fiende som består av alle på den andre siden. Det kan være slik en vil eller må tenke i militæret. Men sosiologisk og sosialpsykologisk sett, og der føler jeg meg litt mer på sikker grunn, blir fiendebildene definert på samme måte som bildene av den andre generelt. Og de bildene er aldri entydige; tvert imot er de som regel ganske nyanserte når en ser på dem i en større populasjon. Det er utrolig mange faktorer som kan påvirke danningen av fiendebildene: Synet på egen regjering, synet på andre lands regjeringer, historiske kontakter, gamle allianser, mengden av fremmedarbeidere, språkundervisningen i skolene osv. For eksempel var det meget viktig at Tyskland var en brutal fiende under andre verdenskrig, mens Frankrike og Storbritannia var forbundsfeller. Det var derfor fokus kom mer på Blair som politiker enn på Storbritannia som stat. Forenklinger kan kanskje være nyttige i militær sammenheng, det vet jeg ingenting om, men i politiske sammenheng er de direkte skadelige.

9 Krigens gang

9.1 Kosovo

Jeg har ikke selv vært i Kosovo under bombingene og har ingen umiddelbare erfaringer. Derfor bygger jeg på indirekte kilder. Mine utsagn er pålitelige i den grad mine kilder er pålitelige. Jeg har forsøkt å krysskontrollere alt det som var mulig å kontrollere, men tar visse forbehold.

Bombingen ble i høy grad opplevd som en støtte til den albanske befolkningens krav om løsrivelse fra Serbia. Men ettersom det samtidig var en støtte til UCK, var følelsene ikke helt udelte. Heller ikke det albanske samfunn i Kosovo-Metohija er så enhetlig som mange tror. Det er store regionale forskjeller, forskjeller mellom by og land, mellom de vanlige forretningsmiljøene og disse som lever i gråsonen eller er deler av mafiaen, mellom de liberale og de nasjonalistiske intellektuelle miljøer, mellom agrare deler av landet (for eksempel Drenica-området, med sterke bånd til fascismen fra tiden før og under annen verdenskrig, og de østlige delene av Kosovo som ikke hadde slike tradisjoner), mellom områder med etnisk blandet befolkning og rene albanske områder og så videre, for ikke å snakke om mengden av forskjeller hvis en tar med også Albania og Vest-Makedonia. Det var mange albanere som var redde for at UCK ikke ville bringe uavhengighet, men maktkamp mellom klanene og mafiastyret. Senere utvikling har i høy grad bekreftet denne frykten.

Den ikke-albanske befolkningen oppfattet bombingene som direkte støtte til UCKs ønske om en løsrivelse fra Serbia og en fordrivelse av først og fremst serbere. Om enn mange nærer en tro på at krigen kunne vinnes, nærte de også alt mindre tiltro til regjeringens evne til å hjelpe dem.

Hvis vi ser bort fra bombingene, så var det en typisk geriljakrig. For meg lignet det nærmest som det omvendte bildet av bakkeforholdene under Vietnamkrigen: Amerikanske fly i luften, og Saigon-styrkene og Vietkong i motsatte roller, med USA som bomber Saigon-styrkene. For det som har skjedd med sivilbefolkningen i Vietnam er omtrent det som har skjedd med sivilbefolkningen i Kosovo. Selvfølgelig med nødvendige forbehold.

Også måten å føre krig på var, som jeg allerede har vært inne på, meget lik. Dessuten var den brutal fordi den i så stor grad ble ført av politiets spesialstyrker og bander på den ene siden, og en politisk meget heterogen gruppe som UCK med kraftige innslag av bander fra Nord-Albania på den andre siden. Spesialstyrkene er opplært til noe helt annet enn å føre krig, og bandene har helt andre mål enn politisk frigjøring og lignende.

Etter hvert ble det alt mer klart for lokalbefolkningen at denne krigen var tapt for Serbia. Alt pekte i retning av en framtid som var totalt uviss og usikker. Også mange mobiliserte soldater opplevde det på samme måte, men sloss fordi det var deres land. Dette gjaldt ikke minst den lokale serbiske befolkningen.

9.2 Resten av Serbia

I resten av Serbia var situasjonen forskjellig fordi det rett og slett ikke foregikk noen bakkekrig. Det var blant annet derfor debatten om målene for krigen ble ført så intensivt overalt, og det er den jeg har tenkt å si noe om.

Den offisielle propagandaen fra regjeringens side var beregnet på lokalbefolkningen, og den hadde som primært mål å sette likhetstegn mellom regjeringen og befolkningen, og som sekundært mål å sverte opposisjonen mest mulig. Den var hovedsakelig myntet på samfunnets laveste lag og folk med lavere utdanning, nøyaktig den gruppen som utgjør regjeringspartienes velgere. Men selv sett i dette perspektivet, var den for det meste elendig med noen få skikkelige innslag. Propagandainnslag rettet mot folk med høyere utdanning var praktisk talt ikke-eksisterende, og den som var rettet mot ungdom var av ytterst varierende kvalitet. Under samtalene i Norge fikk jeg vite at de i Vesten reagerte ganske negativt på sammenblandingen av NATO-fly og hakekorset. Men en bør ikke glemme at det fungerte ganske bra på hjemmebane; det var faktisk Nazi-Tyskland som bombet Beograd i 1941 og USA i 1944, i begge tilfeller med store sivile tap. I min dagbok for 6. april skrev jeg følgende:

“Grytidlig 6. april 1941 angrep Nazi-Tyskland Jugoslavia med teppebombing av Beograd og andre steder. Også da uten krigserklæring. På samme dag i 1992

anerkjente Vesten Bosnia-Hercegovinas uavhengighet på tross av at den serbiske delen av befolkningen (over en tredje del av befolkningen) stemte mot løsrivelse fra Jugoslavia. Og under samme natt i 1999 var det forferdelig bombing av sivile mål. NATO har sannelig sans for symbolske handlinger.”

For mange var bombingene i 1941, 1944 og 1999 samme sak.

Men alt i alt tror jeg at den offisielle propagandaen skjøt langt over målet. Årsaken er rett og slett at den var for dårlig. Og det har vist seg senere under protestene utover høsten. Motstanden mot NATO medførte ikke større støtte for regjeringen. Men bombingene svekket opposisjonen (jfr. avsnitt 3).

NATOs propaganda var derimot, etter vårt syn, rettet primært mot befolkningen i Vesten og hadde som mål å vinne politisk støtte for bombingene. Her var den totalt virkningsløs. Uansett hva NATO har ønsket å oppnå, har man ikke oppnådd dette. Ikke bare var den vanligvis formulert på dårlig serbisk, den hadde også for dårlig innhold og budskap. Og den neglisjerte totalt alle ikke-serbiske innbyggere i landet. Enten var den ikke alvorlig ment, eller så sto det dilettanter bak den som ikke skjønnte et kviddel av de lokale forhold. Og da snakker jeg ikke om den delen av propagandaen som gikk på militære og sivile tap og ødeleggelser.

Ved en av krigsforordningene ble alle offentlige møter forbudt, og de kunne nå bare holdes med tillatelse fra politiet. I begynnelsen av mai fikk vi tillatelse til å begynne den allerede omtalte debattserien om krig og samfunn. Den skulle foregå innenfor Åpent akademisk forum, da ledet av en kollega fra Statsvitenskapelig fakultet, nå ledet av meg selv. Publikum var stort sett forskningsansatte. Jeg innledet serien med et foredrag over krig og propaganda, og samme foredrag holdt jeg også som en del av undervisningen ved Beograds åpne skole, en alternativ utdanningsinstitusjon på universitetsnivå. Debatten viste nøyaktig samme syn som jeg framlegger her både når det gjelder regjeringens og NATOs propaganda.

Det fantes derfor ytterst få som jeg kjenner som trodde på NATOs offisielle begrunnelse for bombingene, særlig etter at den politiske ledelsen i NATO begynte å komme med nye begrunnelser omtrent like ofte som man skifter sokker. Virkeligheten og NATOs forklaringer stemte ikke overens. Og da det begynte å bli kjent at fabrikker som produserer for vestlige interesser, eller hadde vestlig kapital ikke ble bombet, var det omtrent slutt på tro på de offisielt framførte begrunnelser. Særlig da det var Jamie Shea som fortalte om dem, for han virket på oss som selve inkarnasjonen av angelsaksisk arroganse og forakt for ikke-angelsaksere. Ikke en gang de mest harde NATO-tilhengere som jeg kjenner trodde på ham (bortsett fra et par stykker).

Krigens gang i indre Serbia og Vojvodina ble derfor oppfattet som bombing av kun sivile mål.

Der kan jeg til slutt peke på en ytterst interessant forskjell mellom opplevelsen av en og samme sak i Vesten og i Beograd. Krigssensuren over uavhengige medier

tvang oss til å lese mellom linjene og søke etter alternative informasjonskilder. Internett var vår viktigste informasjonskilde og brua til uteverdenen. Da jeg skrev i dagboka at det kom trusler om å stenge Jugoslavia ute fra Internett, fikk jeg øyeblikkelig en masse e-brev der folk spurte hvorfor vår regjering ville stenge internettforbindelsen. Det var meget vanskelig å forklare dem at det var en trussel fra regjeringen i USA. Såpass er man forankret i troen på at “free flow of information” virkelig er fri i Vesten, at en ikke kan tenkte seg noe annet.

9.3 Montenegro

Bombingen av Montenegro var ikke så intensiv, og det virket, slik jeg allerede har nevnt, som om det var en stilltiende avtale om at NATO skulle la være å bombe den jugoslaviske krigsflåten der den lå oppankret temmelig åpent i en av vikene på Montenegros kyst. Men selv bare å bombe noe i Montenegro ble lokalt oppfattet som Vestens svik. Da tenker jeg på Djukanovic’ tilhengere. Montenegro var den snille gutten som var mot Milosevic, og mange ventet seg en belønning i form av at ingenting i Montenegro skulle bombes. Å bombe Montenegro skapte langt flere tilhengere for Milosevic enn Milosevic-regimets propaganda.

Jeg vet ikke om bombingen av Montenegro var nødvendig militært sett, men politisk var den ikke bare en tabbe, den var en direkte dum handling. De militære virkemidlene og de politiske mål står ofte i strid med hverandre av den enkle grunnen at “the marines” ikke løser politiske problemer.

9.4 Nederlaget

Til slutt kom det forventede nederlaget. Hvorfor Milosevic gav opp akkurat på det tidspunktet, er noe som jeg og mange andre har spekulert over. Noe entydig kan jeg selvfølgelig ikke gi, men jeg kan i det minste formulere hva vi tror kan være svar. De faller i tre grupper. Men før jeg går over til dem, må jeg komme med en hypotese.

Jeg tror at det forelå en gedigen gjensidig misforståelse om hvor lenge krigen kom til å vare, bortsett fra forestillingen i NATO om at krigen kom til å være over om 2-3 dager. (Det minner meg om Tom Lehrers berømte vise om Third world war anniversary da den amerikanske flygeren, som drar for å kaste en atombombe, sier at han kommer hjem når krigen er over “in approximately one and a half hour” – hvis jeg husker riktig.) Den serbiske ledelsen trodde sannsynligvis at NATO kom til å slutte å bombe hvis en begynte med fordrivelsen av albanere, men der tok de feil, fordi NATO neppe brydde seg om albanere. Og i NATO regnet en vel med at den serbiske ledelsen kom til å gi opp da NATO begynte å bombe sivile mål, men der tok de feil, fordi den serbiske ledelsen ikke brydde seg om de sivile.

Militært sett har det vært en viss gjæring i forsvaret både før og under bombingen, og det kan tenkes at kampviljen begynte å minske fordi en så at den politiske

ledelsen var snar til å tape det som soldatene vant tungt i felten. Diskrepansen mellom militære mål og regjeringens politikk var for stor. Men jeg tror ikke at det var avgjørende; høye offiserer var lojale av anførte grunner, mens lavere offiserer neppe hadde mot og organisasjonsevne nok til å gjøre et politisk opprør (jeg tenker ikke her på statskupp) og kreve stans i kamphandlingene. Blant en del militære har det ellers versert rykter om at NATO truet med bruk av neutronbombe mot kommandosentret i Beograd eller med bruk av vakuumbomber mot andre større mål, samt eventuell teppebombing av sentrum av Beograd. Men det er dere som vet om det er riktig, og hvis det er riktig, om det var trussel eller planlagte aksjoner.

Økonomisk sett har det vært en ganske merkbar misnøye i kretsen rundt Milosevic sies det. Næringslivet er i mange år, særlig etter at sanksjonene ble innført i 1992, blitt drevet som en blanding av ordinære forretninger og krigsøkonomi, det vil si plyndring, svartebørshandel, smugling, hvitvasking av penger og liknende. Dessuten har regjeringens misbruk av kontroll over pengeomløpet, blant annet gjennom den kontrollerte inflasjonen og eksistensen av flere forskjellige valutakurser (den såkalte “destruksjonens økonomi”), gitt mulighet for enorme fortjenester for dem som tilhører den indre kretsen og dens ytterkanter. Men når den totale mengden av penger i befolkningen faller under en viss sum, og når mulighetene for plyndring av egen og andres befolkning innskrenkes, blir det krise. Båten må aldri gynges over en viss grense, for da begynner den å ta vann. Da må en igjen satse på de mer langsiktige ordinære forretningene som krever politisk, juridisk og økonomisk stabilitet. De to økonomiske maktgruppene, den ene gruppen som ser sine økonomiske interesser best ivaretatt gjennom fortsettelse av den nåværende situasjonen med isolasjon og snylting på den politiske makten, og den andre gruppen som vil ha orden i landet og åpning mot Vesten, har vært i konflikt lenge. Den første er, ser det ut til, politisk mektigere, men ikke mer enerådende. Hvor skillelinjene går med hensyn til partitilhørighet, er uvisst å si, for det er meget lukkede miljøer, men den andre gruppen presser på fordi bombingene begynner å skade deres økonomiske interesser i for stor grad.

Politisk sett var tapet av Kosovo sannsynligvis beregnet for lenge siden. Til og med reint demografisk ville Kosovo-Metohija blitt et praktisk talt monoetnisk albansk området om ikke så mange år takket være den eksplosive nataliteten i den albanske befolkningen. En må ikke glemme at en av grunnene til at forsvaret så gjennom fingrene med at albanske gutter ikke møtte opp til førstegangstjeneste, var at de utgjorde altfor stor del av de vernepliktige og ble vurdert som en sikkerhetsrisiko. En ville ikke gi dem den utdanning som senere kunne brukes mot statens sikkerhet i en opprørssituasjon.

At det ligger mye i dette synet, vises ved at ideen om deling av Kosovo ble lansert i de intellektuelle kretsene som ellers bruker å komme med slike forvarsler. Etter denne tolkningen var krigen og bombingene nødvendig for Milosevic for å kunne tape Kosovo uten å tape den politiske makten.

Det forholder seg sannsynligvis slik at alle disse elementene har vært med i spillet. Men en skal heller ikke utelukke utenrikspolitiske hensyn, som det også er blitt spekulert mye om. Det virker likevel noe underlig at Milosevic ga opp på et tidspunkt da enigheten omkring bombingene i Vesten begynte å slå alvorlige sprekker.

Internt i Serbia ble slutten på krigen møtt med glede. At det var slutt på serbisk dominans i Kosovo. At den storalbanske ideologien fungerer som monoetnisk, var i dette øyeblikket ikke viktig, men ble enormt viktig da kolonner med ikke-albanske flyktninger begynte å strømme inn i indre Serbia og ble stoppet og delvis trakassert av serbisk politi.

At dette nederlaget er blitt framstilt i den offentlige propagandaen som seier, er ganske naturlig. Det oppleves også slik i de velgergruppene som stemmer på regjeringspartiene. De andre oppfattet nederlaget som nederlag. Det har altså sementert fast de skillelinjene som fantes fra før og ytterligere låst situasjonen.

10 Den politiske sfæren

10.1 "Posisjonen"

De negative utviklingstendensene ble klart avtegnet allerede etter de store demonstrasjonene i 1996-97. Regimet skjønnte at det var mulig å miste makten gjennom valgene selv om de fusket. Truslene om bombing høsten 1998 og bombingene satte enorm fart i denne innstramningen. For eksempel avsettes uavhengige dommere og lydige dommere innsettes i et raskt tempo. Det er nemlig dommerne som etter valgloven skal fungere som formenn i valgnemndene, og det er domstolene som skal avgjøre klagen over valgnemndenes beslutninger. Det eneste som nå gjenstår for regjeringen, er å stramme inn kontrollen over partiene og NGOs, sannsynligvis gjennom lovendringer som kommer til å gjøre det vanskeligere å danne og drive partier og andre organisasjoner.

Posisjonen har gått økonomisk svekket ut av krigen, men politisk styrket og mer brutal og hensynsløs enn noen gang tidligere. De siste restene av repressiv toleranse forsvinner i takt med økningen av presset som legges på den. Jeg skal bare ta opp et problem, Haagdomstolens tiltale mot Milosevic.

I Vesten har det versert forklaringer på at Milosevic gav opp fordi han ble tiltalt av Haagdomstolen. Det er feil. Å erklære ham for krigsforbryter mens krigen pågikk, var et klart tegn på at NATO ikke ville ha fredelig løsning. Han er statspresident, han sitter med den reelle makten, og det er ham en til slutt må forhandle med om freden. Tapet av den politiske makten vil ikke for ham og andre tiltalte bare bety tap av den økonomiske makten, men også en mulighet å bli dømt. Det vil si at de ikke har noen utvei mer. Samtidig framsetter Vesten krav om frie og demokratiske

valg for å heve sanksjonene som mest rammer den vanlige befolkningen. Fra og med denne tiltalen befinner vi oss i en situasjon som minner om arbeidsleir der Milosevic fungerer nærmest som leirkommandant. Av ham forventes det at han skal utskrive frie og demokratiske valg til stillingen som leirkommandant, og av oss forventes det at vi skal avsette leirkommandanten gjennom slike valg. Det går over min forstand hvordan det kan gjøres.

Dette motsigelsesfulle kravet om frie og demokratiske valg oppleves nå her av temmelig mange som Vestens svik, som et tegn på at Vesten (først og fremst USA), ikke vil ha noen fredelig demokratisering, men borgerkrig som kan gi anledning til militær intervensjon slik at hele området blir satt under NATOs militære forvaltning.

Det delvise resultatet er at det nå igjen går rykter om at sikkerhetspolitiet har lister over folk fra opposisjonen som kommer til å bli likvidert dersom regjeringen faller. Slike rykter er ikke noe nytt, men det bekymringsfulle er at en nå får høre det også fra folk fra politiets spesialstyrker. Med sin erfaring og sin innsats fra krigfasene i Kroatia, Bosnia-Hercegovina og Kosovo, er de en helt annen fare enn overvåkingspolitiet.

Mye tyder nå på at regjeringen har lyst til å framprovosere slike konfliktsituasjoner som kan gi påskudd til ytterligere innstramning og massearrestasjoner. NATO fungerer nå for regjeringen som en unnskyldning for hva som helst, og samtidig som en ideell trussel. At uttalelsene fra en del NATO-politikere, først og fremst Madleine Albright, er mildest talt lite gjennomtenkte, gjør ikke saken bedre. Igjen har vi den situasjonen at tiltenkte mål og midlene som brukes for å oppnå dem, står i kontrast til hverandre. Og det er farlig da vi er på vei inn i et åpent diktatur.

For å kunne gjennomføre noe slikt, må regimet ha enhetlig kontroll over statens maktapparat. Og det er akkurat det som skjer nå. Politiet og forsvaret blir nå mer organisatorisk og ledelsesmessig sammensmeltet – stikk i strid med grunnloven – mens Forsvarsrådet, forsvarets øverste politiske ledelse, blir totalt nøytralisert til fordel for Milosevics umiddelbare og ulovlige kommando.

10.2 Opposisjonen

Opposisjonen i landet er meget sammensatt. Det finnes 194 registrerte partier, dette er et typisk kjennetegn for en kaotisk overgang til parlamentarisme. Mange av disse partier har en medlems- og velgermasse som lett får plass i en minibuss. Men hvis en tar hensyn til at det bor over tjue forskjellige etniske grupper i landet som hver har sitt partipolitiske spekter fra høyre til venstre, er det ganske naturlig at antall partier er på over tredve. Dette tallet representerer da alle avskygninger av nasjonalistiske og antinasjonalistiske partier, alle politiske avskygninger og syn, økonomiske interesser, regionale, etniske og språklige forskjeller, osv. Derfor er det meningsløst å forvente at de skal kunne enes om mer enn en eller to saker. Opposisjonen er altfor sammensatt til det.

Det som holder de tre regjeringspartiene og deres støttespillere som ikke deltar direkte i regjeringen sammen, er først og fremst opposisjonen som den felles fienden i landet, Vesten som den felles fienden i utlandet og felles økonomiske interesser. Opposisjonen har ikke en gang en felles politisk fiende. Så lenge den politiske makten gir betydelige økonomiske og andre fordeler, er det direkte ulønnsomt å være i opposisjon. Derfor er det ofte at deres ledere reagerer etter ordtaket om at en fugl i handen er bedre enn ti på taket, og inngår kompromisser med de store makthaverne eller arbeider direkte for dem. I tillegg kommer forfengelighet, udugelighet, maktbegjær, politisk og vanlig dumhet, og alt annet som kjennetegner en del av våre (og ikke bare våre) politikere generelt. Sist, men ikke minst, utgjør regjeringens velgere i dag en ganske fast masse som eventuelt kan forflyttes fra det ene til et annet av de tre partiene. Derfor må opposisjonspartiene slåss om hverandres stemmer og om stemmene til de som ennå ikke har bestemt seg. Og det betyr at de må slåss seg imellom.

De albanske partiene som ikke har villet delta i det politiske livet i Serbia, står i en spesiell stilling. De betraktet en slik deltakelse som svik mot kampen for Kosovos uavhengighet. Hver gang det kom opp ideer om samarbeid mellom politisk likesinnede partier over de etniske grensene, kom det som standardsvar fra deres side at de ikke kan samarbeide med serbiske partier som ikke godtar at albanerne i Kosovo har rett til løsrivelse. Hvis en så sa at danningen av enhetlige etniske stater er noe som hører forrige århundre til, og at de rett og slett har kommet for seint i gang, får en alltid som svar at de har rett til dette. Når en så påpekte at dette kom til å medføre grenseendringer i strid med Helsinkiprinsippene, svarte de at historisk urettferdighet måtte rettes opp. Spurte en så om det også gjaldt andre minoriteter, lot de som regel være å svare. De klarte rett og slett ikke å se noe annet enn seg selv og sine ambisjoner.

En slik holdning er typisk for mange partier i eks-Jugoslavia. De er førmoderne i den betydning at de ikke ser de primære politiske interessene knyttet til de sosiale lags og klassenes interesser, men til den nasjonale kollektivitetens interesser. En kan teste det meget enkelt ved å spørre deres ledere om de er for eller imot at deres land blir med i EU. Bortsett fra visse helt ekstreme nasjonalister som ikke kan tenke seg å være med i noe som helst, sa nesten alle som en at det er akkurat det de ønsker. Men hvis en graver litt dypere, og det gjør de vestlige journalistene dessverre nesten aldri, kan svarene kokes ned til at de kan tenke seg penger fra EU, men ingenting annet. Minst av alt kan de tenke seg at noen blander seg i hva de gjør med penger og folk og fe. Og spørsmål om demokrati og minoriteter er de som regel allergiske for. Uavhengighet og egen stat med hær, politi og flagg er prioriteten. Demokrati er noe en kan ta seg av etterpå når man får egen stat.

Dessuten bør opposisjonen betraktes i et klart tidsperspektiv. Dens utvikling omfatter mange forskjellige faser fra de første partidannelsene i 1989, over de første flerpartivalgene i 1990, opptøyene i mars 1991, krigens begynnelse samme år og dens fortsettelse i 1992 og senere, innføringen av sanksjonene i juni 1992,

Dayton-avtalen i 1995 og delvis opphevelse av sanksjonene, protestene i 1996-97, UCKs opprør i 1998, bombing... Det ville føre for langt å gå inn på alt dette, så jeg vil ta et eksempel: Vuk Draskovic, lederen for det største opposisjonspartiet i Serbia.

Han og Alija Izetbegovic var de første i eks-Jugoslavia som opprettet sin private partimilitaria, Vuks Serbisk garde og Alijas Patriotisk liga. Vuks garde sloss i Kroatia og Bosnia og det sies at den nærmest ble utradert både av fienden og av Milosevics folk. Han var en av de første som begynte å vise kart for etnisk deling av landet, og han samarbeidet med sosialistene ved atskillige anledninger på tross av arrestasjoner og annet som han var utsatt for. Han er vaklevoren, impulsiv, uberegnelig, korrump, patetisk, maktlysten, har førerlyster og mye annet som jeg ikke liker. Det er hans skyggesider. Men han var også en av de ledende under protestene mot krigen i Bosnia, han sa at han ville ha stått på muslimenes side i Hercegovina (der han kommer fra), hans kone (ganske lik ham i alt) uttalte at det som en del av deres Serbiske garde gjorde var ren skam for serbisk ære, han kritiserte regimet sterkere enn de fleste andre, under protestene i 96-97 ba han en gang titusener mennesker om en minutt stillhet til ære for en albaner som ble drept i Kosovo, osv. Det er hans lyse sider. En kan bare ikke presse virkeligheten inn i noen enkle formler.

Det som er viktig for opposisjonens funksjonalitet, er at det er noenlunde normale tilstander i landet slik at den kan samle materielle, fysiske og psykiske ressurser og ha politisk kapital til å drive virksomhet med. Sanksjonene har for det meste virket mot dette, av grunner som er beskrevet tidligere. Den eneste gangen opposisjonen gikk fram var etter Daytonavtalen da sanksjonene ble delvis opphevet. Med hver ny innstramning utenfra, gikk den tilbake.

For de mindre partienes virksomhet er rammebetingelsene i form av penger, lokaler, midler, tid og andre ressurser uhyre problematiske. Og det var akkurat disse rammebetingelsene som ble betydelig forverret under og etter bombingene. Å drive partipolitikk krever mange ressurser. Mangler de, får en dårlig forhold mellom input og output, og det destimulerer deltakerne. Jeg bruker å sammenlikne oss med oppladbare batterier; det tar tolv til fjorten timer å lade dem, men bare et par timer å utlade dem. Og nå er vi blitt utladet i tolv år. Bombingen betydde for mange en totalutladning.

Dessuten lever vi i en middelhavskultur temmelig forskjellig fra den vestlige på et punkt; vi er ingen tilhengere av langvarig og seigt arbeid. Derimot ynder vi den kraftige, kortsiktige innsatsen. Skippertakene er den underforståtte arbeidsmåten fra eksamensforberedelser til ledelsen av landet. Slik er det om en liker det eller ei. Og det er det en bør forholde seg til, ikke de ønskelige idealtilstandene. Også der virket bombingene motsatt vei. Med ødeleggelse av infrastrukturen, gav den regjeringen mulighet til å ta noen kraftige skippertak i gjenoppbyggingen, beskyldte opposisjonen for udugelighet og samarbeid med NATO og til å gjøre til skamme

de uforsiktlige og ugjennomtenkte spådommer om at regjeringen ikke kunne klare gjenoppbyggingen av landet.

Hovedproblemet og hovedstyrken for opposisjonen nå er at den har overtatt landets utenrikspolitikk. Ettersom regimet er internasjonalt isolert, er det opposisjonens representanter som reiser rundt og møter vestlige diplomater og politikere. Det er styrken. Men dette framstilles i den offentlige propagandaen som forræderi, og kritikken av regimet forklares som støtte til NATO. Det er svakheten. Har en ikke tilgang til landsdekkende medier, er det vanskelig å forklare for vanlig folk at det ikke stemmer. Men det kan en overvinne. Derimot blir det verre når vestlige politikere, for eksempel Madleine Albright, sier at Vesten kommer til å støtte opposisjonen, og så blir det tilføyd at pengestøten kommer til å formidles til opposisjonen om nødvendig illegalt og at tiltakene mot regimet kommer til å klareres med opposisjonen. Selv overbeviste NATO-tilhengere rynker da på nesa. Jeg antar at det har en viss funksjonene i de enkelte lands innenrikspolitikk, men det er absolutt disfunksjonelt i forhold til oss. Det er derfor jeg en gang siterte ordtaket: Gud, frels oss fra våre venner, fiender skal vi klare selv. En bør for all del ikke gi noe med den ene hånden og ta igjen med den andre.

10.3 Parlamentarisk funksjonalisme

Det er noen forhold til som en bør tenke over når det gjelder holdningen til den politiske opposisjonen i landet i den kommende perioden.

Den forenklete forestillingen om at det finnes en "posisjon" som motsvares av en opposisjon bygger på det angelsaksiske systemet med to partier som avløser hverandre ved makten, mens de andre er mer til pynt. Dette er feil, og har til dels meget uheldige konsekvenser. Kravet om at hele opposisjonen går sammen for å kunne regne med støtte fra Vesten, er umulig å oppfylle. For det første betyr det at diametralt motsatte politiske program skal tvinges inn i en felles trøye. For det andre at de skal samarbeide uten å vite i forveien hva de får for det. Hvis Vesten kunne legge fram ei liste over ting som kommer til å bli oppfylt hvis opposisjonen går sammen, hvis opposisjonen vinner, hvis den gjennomfører visse ting, osv., da finnes det klare mål, og da kan de enkelte partilederne vurdere om det er noe som er verdt å satse på. Som det er nå, innbys folk til å sitte på venteværelse og oppføre seg pent uten å vite hva en får for dette. Politikk er en form for handel (ved siden av alt annet), og en investerer ikke hvis en ikke vet noenlunde hva fortjenesten blir. Men Vesten er ikke villig til å binde seg for mye. Og derfor henger slike krav i tomme luften. Vage løfter samler ikke folk på. Derimot kan regjeringen misbruke dem i propagandaen – og gjør dette.

For det andre er det en utbredt forestilling om at opposisjonen i Serbia er vaklevoren og vinglete og bør holdes hardt i øret. Den er det, men verken mer eller mindre enn i de fleste andre land. Det er bare situasjonen her som er mye verre. Dette kom tydeligst til uttrykk da representanter for opposisjonen skulle til møte i

EU for å undertegne et eller annet. Det hele ble formulert nesten som et ultimatum til dem. Det bør en ikke gjøre. Enten vil en ha samarbeidspartnere i opposisjonen, og da bør en betrakte dem som likeverdige hva enn man måtte mene om dem, eller så bør en la være å snakke om dem som likeverdige. Blir en behandlet som administratører eller utøvere av andres politiske vilje, får en ikke akkurat styrket lyst til å satse på sin egen virksomhet. Selv om en ikke er forfengelig, og det er vel få politikere som ikke er det.

For det tredje var Vestens krav i årevis at Østen burde få flerpartisystem for å kunne ha parlamentarisk demokrati. Men etter at vi hadde fått partier nok til minst to parlamentariske systemer, kommer det krav om at de skal ordnes i to pene rekker som står mot hverandre. For meg og folk med min utdanning er det ikke vanskelig å skjønne bakgrunnen for kravet, men dette er ikke så enkelt å forklare for den vanlige velger. Så slike krav burde være formulert litt mer forsiktig. I det hele skulle jeg ønske meg litt forsiktigere formuleringer og litt mindre kommando i det som blir sagt. Ikke en gang barn liker å bli irettesatt uavlatelig, særlig ikke når irettesettelsen kommer fra folk som ikke akkurat inngir tillit. For la oss være ærlige og innrømme åpent at ikke alle vestlige diplomater og politikere akkurat tilhører det intellektuelle, intelligensmessige eller moralske toppsjiktet. Korrupsjon, dameskandaler og kjempetabber er ikke bare en østeuropeisk spesialitet.

Sist, men ikke minst, er kravet som springer ut fra det forrige viktig. Mange ganger har jeg hørt at dere foretrekker svake regjeringer framfor sterke i østlige land, for sterke regjeringer kan styre landet og gjennomføre avtaler som gjøres. Det er kanskje praktisk for Vesten. Diktatur er egentlig det enkleste å forholde seg til, for en forholder seg bare til den aktuelle diktatoren. Demokrati bruker å være noe mer kompliserte. For oss er sterke regjeringer skadelige. Vi behøver svake regjeringer for å utvikle demokratiet, så pass svake at de må ta hensyn til opinionen, til andre partier, til det sivile samfunn, så pass svake at politikere blir nødt å lære seg kompromissenes kunst, og framfor alt, å lære seg at de er avsettelige. Om dette blir vanskelig for Vesten, er det Vestens problem. De gamle kommunistiske regimene var meget sterke, og det var meget lett å forholde seg til dem. Hvis Vesten vil ha sterke regjeringer, burde de ha latt dem fortsette å sitte ved makten. Milosevic var Vestens favoritt under de forskjellige forhandlingene nettopp fordi han hadde nok makt til å drive gjennom det han lovet. Det er derfor vi i opposisjonen ofte får høre at en kommer til å forhandle med oss den dagen vi sitter ved makten, og at vi ikke var interessante fram til da.

Jeg håper dere tilgir at jeg kommer med en personlig opplevelse. Så lenge jeg var partipolitisk aktiv i Foreningen for jugoslavisk demokratisk initiativ (den første opposisjonelle organisasjonen i eks-Jugoslavia) og redigerte dets tidsskrift "Republika", og var med i det partiet som heter Sivilalliansen, var jeg en meget kjærkommen og ofte invitert gjest i de vestlige ambassadene, der ikke så rent få hadde lyst til å høre min vurdering av situasjonen. Jeg var partipolitisk aktiv og dermed interessant. Men da jeg gikk ut av partipolitikken i juni 1994, ble det brått

slutt på dette. Jeg sluttet å være partipolitisk aktiv, og ingen var lenger interessert i hva jeg hadde å tilby av tanker og analyser – på tross av at jeg fikk langt mer tid til å tenke, og på tross av at jeg av den grunn faktisk hadde bedre analyser enn tidligere. Jeg klager ikke, tvertimot, jeg har mye bedre tid til dette nå.

Det jeg egentlig vil fram til er ikke hvordan politikk, særlig realpolitikk, drives i virkeligheten, men hvordan en bør handle om en vil oppnå ønskede resultater. Og resultatet burde være riktig demokratisering av land som Jugoslavia, Kroatia, Bosnia-Hercegovina og så videre, ikke bare kryss på ei liste over ting en bør få gjort før en går på konsert, hyttetur, styremøte, informasjonsmøte i departementet eller valg.

11 Den sivile sfæren

11.1 Fortolkningsfaktorer

Når jeg så går over til den sivile sfæren, er forholdene delvis annerledes. Allerede under bombingene sa general Michael Short at NATO burde bombe bruene i Beograd sønder og sammen for å tvinge befolkningen til å tenke istedenfor å synge på bruene (eller noe slikt). Og han sa senere under høringene i Kongressen (ifølge mediene i en meget beveget tale) at politikerne ikke visste hvordan en bruker flymakten, at militære mål i sentrum av Beograd burde blitt utradert uansett følgene, og at han var forbannet (eller noe slik) fordi hans sønn, som er flyver, ble truffet av jugoslavisk luftvernild. Jeg er tilbøyelig til å tro at dette var et utslag av såret forfengelighet over den faren hans sønn var blitt utsatt for, enn politikernes eventuelt manglende kunnskaper om bruk av luftstyrker, som lå bak hans syn på hva og hvordan en burde ha bombet. For oss som hadde sønner, brødre, venner, studenter, fedre, naboer som mobiliserte soldater, og for oss som bor der han hadde tenkt å bombe – jeg selv bor i sentrum av Beograd – var dilemmaet ganske enkelt: enten hans eller min sønn, enten dere eller oss. For meg er min sønn mye mer verdt enn hans sønn. Forskjellen er at han disponerer over maktmidler som kan utslette hele byen, og jeg har ingen verdens ting å sette mot. Jeg så på ham som representant for en makt som angriper meg fordi den ikke kan eller vil angripe den oppgitte fienden.

For oss var fienden, som sagt, prikker på himmelen som i humanitetens navn slapp bomber på våre barn. Og vi tenkte faktisk ikke på Milosevic; i alle tilfeller ikke under den første måneden. For den menige mann var det ingen umiddelbar forbindelse mellom ham og bombingene. Det var mest hans sønn Marko, som ikke ble mobilisert og som bygget videre på sin forlystelsespark, vi tenkte på. Dessuten må en ha i mente at Serbia fremdeles har det største antall minoriteter i forhold til andre eks-jugoslaviske stater.

Mange har spurt meg hvorfor serbere husker så mye av fortiden. Først vil jeg understreke at det ikke finnes serbere som kollektivitet, dertil er de individuelle, regionale, politiske og alle andre forskjeller altfor store. Serbere husker ikke mer enn andre folk. Annen verdenskrig huskes i Norge i like stor grad som hos oss i den generasjonen som opplevde den, men huskes ikke i yngre generasjoner; for dem er det stoff fra læreboka i historie og eventuelt foreldrenes eller besteforeldrenes fortellinger. Men måten en husker på er delvis annerledes. De menneskelige ofrene under Balkankrigene, første verdenskrig, annen verdenskrig, den tyske bombing i 1941 og den allierte i 1944, var enorme for et lite land. Og folkemordet på serbere som ble utført under annen verdenskrig i den kroatisk nazistiske staten, som omfattet Kroatia, Bosnia-Hercegovina og deler av Serbia, bragte også mange offer. Det er denne bakgrunnen hukommelsen bygger på. Og da oppleves mange ting annerledes. Men når Tudjman sa at hans stat var en naturlig fortsettelse av den uavhengige kroatisk staten under annen verdenskrig, var det for mange serbere i Kroatia ensbetydende med at folkemordet skulle gjentas. Og etter at gamle nazister begynte å komme tilbake fra landsflyktigheten, og kaserner og torg begynte å få navn etter dem, ble frykten betydelig større. Frykten er en forferdelig sterk drivkraft i manipuleringen av befolkningen. Dermed fritar jeg selvfølgelig ikke serbiske krigsforbrytere fra ansvaret for det de har gjort; bare så det er sagt.

Ideen om at vanlige mennesker skulle utnytte bombing eller bli oppmuntret av den til å gå ut i gatene for å demonstrere mot regimet, eller til og med felle det, bygget på fullstendig feil premisser. Da en gruppe intellektuelle i Beograd en ettermiddag samlet underskrifter på et opprop mot NATO, Milosevic og UCK, var tankegangen i høyeste grad bestemt av at det var akkurat i denne rekkefølgen de skyldige for krigen burde nevnes. En demonstrerer ikke mot sin egen regjering når en er utsatt for bombing – hva enn en måtte mene om regjeringen. Og særlig ikke når bombingens formål oppfattes som hjelp til en opprørergruppe for å komme til makten. Dessuten følte det urettferdig at Vesten systematisk neglisjerte menneskerettighetene til flertallet i landet. Jeg personlig var lita lei av alle vestlige journalister som bare var på gjennomreise gjennom Beograd på vei til Kosovo, totalt uinteresserte i andre ting og totalt uinteressert i å høre andre syn.

Det kommer også et element til, og det er forholdet til penger. I en kommersialisert kultur som den amerikanske, betyr penger mye mer enn på Balkan. Så vidt jeg har hørt fra kolleger, er amerikanske forskere og universitetslærere villige til å gå over til næringslivet eller til andre yrker for en relativt liten økning i lønnen. Mange i min omgangskrets kan overhode ikke tenke seg å gå over til noe annet arbeid enn undervisning og forskning om de så får flerfoldige ganger høyere lønn. Vi vil heller være fattige lærere som jobber med ungdom og forskning enn velstående ingeniører eller rådgivere i næringslivet. Forestillinger om at tapet av penger og velstand automatisk vil medføre opprør mot sittende regjering er derfor feil. Særlig fordi de fleste bruker å sammenlikne situasjon nå med den som de hadde som

utgangspunkt da de begynte på sin karriere. Den eldre generasjonen husker faktisk mye verre fattigdom enn den vi er utsatt for nå, og de er villig til mye for ikke å havne ned på det nivået igjen. Faren for dette så de først og fremst i bombene, ikke i regjeringen.

I den eldre generasjonen, men også delvis i yngre generasjoner, husker en også godt at general Böhme, øverstkommanderende for tyske styrker i Serbia i 1941 (mot slutten av annen verdenskrig var han øverstkommanderende for tyske styrker i Norge), beordret at en skulle skyte hundre gisler for hver drept tysk soldat og femti for hver såret tysk soldat, og at det ble gjort meget systematisk. At Tyskland var med på å bombe oss, og samtidig preke menneskerettigheter for oss, virket temmelig dempende på den eventuelle opprørslysten. Begge mine foreldre satt i tysk konsentrasjonsleir under annen verdenskrig, og selv med mine kunnskaper og politiske engasjement hadde jeg problemer med å svelge dette. Jeg husket en fortid. Det er blant annet derfor at jeg forstår albanernes uvilje mot å forbli i Serbia etter denne krigen, og serbernes frykt for å vende tilbake til Kosovo uten garantier. Slik blir situasjonen, når parlamentariske midler tilsidesettes til fordel for våpen.

Det var også mange andre faktorer som bidro til at vanlig folk ikke så noen sammenheng mellom bombing og demokratiseringskrav. Jeg kan ta et eksempel. Da NATO-ledelsen forsøkte å lyve om bombingene av toget i Grdelica-kløften, oppsto en gedigen konspirasjon i landet. De serbiske jernbanene er så nedslitt at det er farlig å kjøre med dem også uten NATO-fly på himmelen. Jeg har selv reist med dette toget, og jeg husker at jeg var glad hver gang det kom opp i en fart over 40 km i timen.

Sist men ikke minst må en ta hensyn til at det i Serbia finnes flere hundre tusen serbiske flyktninger fra Kroatia og Bosnia-Hercegovina. Mange av dem synes at de er flyktninger takket være USAs støtte til Tudjman og Izetbegovic. For en god del av dem var dette den andre NATO-bombingen de opplevde. Det savnes omkring 2.500 Krajina-serbere fra tiden 1991-95. Dette ties det om i Vesten og i de politiske maktkretsene. Det påvirker opinionen sterkt og kan overhode ikke rettes på ved enkelte henvisninger til Srebrenica eller Foca og massakrene der. Dette krever andre tilnæringsmåter.

Alt dette, og mye mer, har vært med på å forme opinionen. Og selv i de intellektuelle opposisjonelle kretsene var det en kraftig følelse av at Vesten systematisk ofret oss. Jeg skal ta et eksempel. Da sanksjonene ble innført i 1992, var mange internasjonale organisasjoner meget raske til å ekskludere våre nasjonale organisasjoner. Men da vi ba dem om støtte etter at bombingene begynte, og forklarte at vi tilhørte de ikke-regjeringskontrollerte organisasjonene, for eksempel Sosiologforeningen, fikk vi nesten som regel svar, at de ikke kunne blande seg i politiske spørsmål. De løy enten i 1992 eller i 1999. Jeg vet hva politisk opportunist er, og jeg mener at dette i stor grad var med å pasifisere noen av våre kolleger. Om våre regjeringer ligger i krig, behøver vel ikke våre foreninger å gjøre det samme. De kan handle på tvers av det som regjeringene gjør

eller vil. Etter det jeg vet, er jo ikke NGOs til for å være regjeringenes forlengede arm.

11.2 Informasjoner og innsikt

Jeg ble ofte spurt i e-brev og i telefonsamtaler om hva jeg syntes om fordrivelsen av albanere. For å mene noe, må en ha informasjon, og en må tro på dem. Jeg visste en god del ettersom jeg fulgte med på Internett og utenlandske tv- og radiostasjoner samtidig som jeg utnyttet alle hjemlige kilder jeg kunne komme over. Men jeg festet ikke tillit til alt som jeg fikk vite. Jeg krysskontrollerte så langt jeg kunne, først og fremst på grunn av dagboka, men også fordi det er min oppgave som forsker og lærer. Mye var sant, men mye var også løgn og propaganda fra begge sider i konflikten. (Og siden har det kommet mange nye opplysninger. Men det er mindre viktig i denne sammenhengen.)

Jeg kunne nemlig godt diskutere slike spørsmål, men jeg, lik mange andre, reagerte meget negativt på at eventuelle kontrapørsmål om fordrivelsen av serbere fra Kroatia, ble avfeid uten videre. Innsikt bygger alltid på informasjon, men også på følelsen av at en blir behandlet som likeverdig, og at en ikke betraktes som mindreverdig. Og særlig gjelder det når mennesker får oppfattelsen av at de blir sett ned på fordi noen misliker deres politiske ledelse. Så slik det ble forventet av meg at jeg skulle kritisere fordrivelsen av albanerne, men ikke at jeg skulle fordømme fordrivelsen av serbere fra Kroatia. Det var derfor jeg hele tiden holdt fast i dagboka ved fordømmelsen av alt som skadet sivilbefolkningen. Det skal ikke skje forskjellig behandling av vanlige mennesker. Men det var akkurat denne følelsen av forskjellsbehandling som hadde dype røtter i mange hundre tusen flyktningers oppfattelse av bombingene. Særlig smertefullt var det at de fleste sannsynligvis ville ha stemt mot Milosevic hvis de hadde hatt stemmerett.

Jeg kan også belyse det med et annet eksempel. I en av paragrafene i Rambouillet-avtalen sto det noe om det økonomiske systemet i Serbia (så vidt jeg husker), at det skulle være markedsøkonomi eller liknende. Selv vi som er tilhengere av markedsøkonomi, mente vi at dette ikke hadde noe å gjøre i en slik avtale. Ethvert land skal vel ha lov til selv å bestemme sitt eget økonomiske system. Det vi derimot savnet, var klare krav om menneskerettigheter og ytringsfrihet for flertallsbefolkningen. Og vi følte at denne avtalen ikke hadde noe med demokratiseringen av Serbia å gjøre. Dermed opplevde vi trusselen om bombing nærmest som hevn for at regjeringen ikke hadde villet gå med på et ultimatum.

Men det største problemet er det at det alltid er vanskelig å skaffe informasjon om det som politikere ikke vil skal komme ut i offentligheten. Det har faktisk vært meget vanskelig å skaffe teksten til Rambouillet-avtalen. Slike vanskeligheter bruker vi vanligvis å tolke som regjeringenes forsøk på å manipulere opinionen, og det er vel ikke så langt fra sannheten. Hvis det var så vanskelig å skaffe teksten

både i hos oss og i Vesten, så måtte den inneholde noe skumle saker. Det er slik en reagerer når en ikke har tillit til politikere.

11.3 Undersfærene

Som sagt er det opposisjonspartiene, og da først og fremst de største, som er posisjonens hovedfiende, men ikke den eneste. Det kommer til ytterligere fire grupper.

Den første gruppen er fagforeningene. De er ekstremt splittet. Loven er utformet slik at den nesten krever oppsplitting, ledelsen for de gamle fagforeningene fra det forrige regimet er under regjeringenes direkte kontroll, de andre eksisterende fagforeningene har forskjellig politisk orientering mer i takt med det som er vanlig i Sør-Europa enn i Norden, og de som er mest opposisjonelt innstilt bekjempes gjennom trusler, trakassering og korrumperting. Sanksjonene og senere bombingene har blitt utnyttet av regjeringen til å erklære alle krav fra fagforeningene for antinasjonale, fiendtlige, NATO-vennlige, osv., fordi de kommer i en gjenoppbyggingsperiode. Dessuten hindres de i å holde kontakten utad åpen gjennom at ytterst få av deres utenlandske partnere får visum. De uavhengige fagforeningene har kommet betydelig svekket ut av bombingene. Og de svekkes videre for ikke å utgjøre en trussel mot den nye overklassens økonomiske interesser.

Den andre gruppen er menneskerettighetsorganisasjonene. De er av ganske skiftende kvalitet, pålitelighet og anseelse i landet, fra det meget pålitelige og vel ansette Beograds senter for menneskerettigheter, til den lite ansette Helsinkikomiteen i Serbia (i alle fall i de kretsene som jeg beveger meg i). Men de samler inn opplysninger om brudd på menneskerettigheter og formidler dem til den interne og eksterne offentligheten. Dette er noe regjeringen anser som skadelig for dens interesser. Menneskerettighetshensyn er blitt et særlig mål for oppmerksomhet etter at Milosevic og tre andre er blitt anklaget for krigsforbrytelser (at Shea under bombingene forklarte at amerikanske soldater ikke kan anklages av Haag-domstolen fordi USA har et godt forhold til den og finansierer den, samt at hovedanklageren forklarte at man ikke har funnet noen grunn til å sette i gang noen etterforskning av NATOs bombing av sivile mål, har ikke akkurat hjulpet denne domstolens anseelse). Menneskerettighetsorganisasjonene knebles for ikke å kunne lære befolkningen at menneskerettigheter ikke er noe regjeringen gir eller fratrar befolkningen etter eget forgodtbefinnende som straff eller belønning, men noe som regjeringen skal sikre for alle

Den tredje gruppen består av uavhengige medier. Presset mot dem har økt enormt. Før trusselen om bombingene hadde vi sju uavhengige dagsaviser, men nå er det bare tre igjen, og de resterende dagsavisene og de politiske ukemagasinerne, samt at de uavhengige tv- og radiostasjonene knebles daglig. Frie og uavhengige medier

kan nå betraktes nærmest som et lakmuspapir for å kontrollere hvor mye frihet det finnes i samfunnet.

Den siste gruppen består av NGOs generelt, og særlig de som driver noen form for utdanning eller formidling av humanitær hjelp. De driver utdanning fordi bare en uopplyst befolkning kan holdes varig kuert, og de formidler hjelp for å vise at også hjelpen avhenger av regjeringens gode vilje, det vil si at også hjelpen enten er straff for opposisjonen eventuelle gjenstridighet, eller belønning for lojalitet og underdanighet.

12 Økonomi og økologi

Det finnes ingen pålitelig statistikk om de økonomiske tapene og de økologiske skadene etter bombingene, men de er riktig store, til dels katastrofale. I tillegg til alt dette kommer at bombingene har framskyndet den ellers store utvandringen av akademikere. Nå er slik utvandring ikke noe nytt hos oss, men dimensjonene er nå så store, særlig tatt i betraktning at andelen av akademisk utdannede mennesker i befolkningen ikke er særlig oppmuntrende. Tapet kan ikke beregnes eksakt, men landet er blitt en fattig framtidig koloni som er så mye verdt at et rikt multinasjonalt selskap skulle kunne kjøpe det mot kontantbetaling (men det er ikke noe selskap som vil det). Og det har satt spor i folks bevissthet.

Selvfølgelig har regjeringen gjort sitt for at landet er blitt så sårbart på alle måter, og det er først og fremst regjeringen som har ruinert landet såvel politisk som økonomisk, men ytterligere ruinerer var ikke det vi behøvde. Det er klart for mange at mye av dette som er blitt bombet ikke hadde noen verdi, foreldet og ulønnsomt som det var. Slike ulønnsomme bedrifter hadde som primær funksjon å sikre makthaverne en form for sosial ro — de skapte et inntrykk av at det var mindre arbeidsløshet i landet — og det gav dem en mulighet til å ruinere en del firmaer for så å kjøpe dem billig etterpå. Men i manges øyne var det også resultatet av deres mangeårige arbeid. Vi var faktisk en form for eiere i disse fabrikkene og instituttene under den formen for sosialisme som ble kalt selvforvaltning, og mange syntes og synes fremdeles at de hadde rett til en del av dem. Det er ikke alltid slik at økonomiske kriterier styrer folks tenkemåte. Derimot er det slik at frykten for framtiden i de byene hvor den eneste fabrikk ble bombet ned, alltid bygger på økonomiske vurderinger.

På den andre siden var det klare tegn på at Vesten var interessert i å tjene penger i landet. En ny McDonald's restaurant ble åpnet noen få dager etter at bombingene var over, og en McDonald's reklame er det andre en ser når en lander på flyplassen i Beograd. Samtidig blir det utarbeidet forslag om gjenoppbygging av Serbia der vestlige interesser skal bygge opp det nedbombede, for eksempel bruer, og så bli deres eiere.

Bombingen har til fulle avdekket landets økonomiske svakhet, men også gitt myndighetene en unnskyldning for all økonomisk elendighet. Og duger ikke bombingen, har de alltid sanksjoner å skylde på. Dermed er vi igjen tilbake ved at den som har makten, bestemmer tolkningsrammene.

13 Årsakene

Hvordan ble så årsakene til bombingen tolket? Det er store forskjeller i synet mellom regjeringspartiene, opposisjonelle parti, innad i opposisjonen, mellom forskjellige NGOs, og mellom mediene. Det finnes ikke noen enhetlig oppfatning langt mindre noe enhetlig svar. Det som ble diskutert, var både forklaringene som kom fra NATO og de som ble lansert lokalt. Men først en kort analyse av måten en gitt forklaring fungerer på folks oppfattelse.

Det ble tidlig sagt på NATO-hold at bombingen hadde som mål å fremskynde demokratiseringen i Serbia. Men det oppsto en meget stor forvirring omkring dette da det viste seg at de multietniske byene og byene der opposisjonen har makten ble utsatt for bombing. Av forskjellige grunner mente mange der at de skulle bli spart for bombing. Og ettersom de fleste av dem ble bombet mye hardere enn de byene der regjeringspartiene har makten, ble forvirringen desto større. Særlig da det viste seg at noen byer der regjeringspartiene har makten ble helt forskånet for bombing, for eksempel Milosevic-familiens fødeby Pozarevac.

Forvirringen omkring årsakene økte da bruene i Novi Sad ble bombet med forklaring at de var militært viktige for krigføringen i Kosovo; de ligger nemlig flere hundre kilometer fra Kosovo, og den gamle brua er så skral at den ikke ville ha tålt en tung lastebil, for ikke å snakke om en stridsvogn. Det samme gjelder forklaringen av bombingen av ei lokal bru over Donau til Kroatia: å hindre et jugoslavisk angrep på Kroatia. Tvilen på at bombingen hadde militære mål spredte seg meget fort, og det hele endte med at de fleste, inklusive meg, trodde at bombingen av sivile mål var det primære.

At bombingen skulle hindre humanitær katastrofe, trodde få på. Hva en visste eller ikke visste i Vesten, kan dere svare på; jeg kan bare henvise til at det fantes eksperter i Vesten som advarte om at bombing skulle forårsake en riktig humanitær katastrofe. Vi kjente lokale forhold, og vi visste at de store humanitære problemene i Kosovo kom til å eksplodere i katastrofe. Da det ble klart at Kosovo ble bombet ekstra hardt og da det begynte å gå rykter om at det ble brukt ammunisjon med utarmet uran, ble det praktisk talt helt slutt på tanken om humanitet som bevegelsesgrunn.

Siden kom det en rad forskjellige forklaringer og begrunnelser fra NATO, fortere enn vi rakk å diskutere. Dette gjorde at ytterst få kunne tenke seg noen etiske grunner for intervensjonen. En bør ikke glemme at befolkningen her er ytterst

skeptisk til politikere som snakker om moral og humanitet; de tror bare ikke på dem.

Hva som var de dypere årsakene, kan jeg ikke svare på. Jeg kan henvise til at vi diskuterte NATOs behov for en stor militær base i et område der en kan la være å bry seg om hva regjeringen eller befolkningen mener, vi diskuterte økonomiske interesser, USAs latente konflikt med EU, særlig etter styrkingen av EUs samhold, USAs interesser i å tilsidesette FN som de ikke kan kontrollere som før, krisemaksimering, som gir anledning til intervensjon for å vise hvem som bestemmer i den nye monopolare verden, alminnelig dumhet, NATO som multinasjonalt selskap med USA som hovedaksjonær der amerikansk våpenindustri bruker NATO-strukturene for å tvinge gjennom sine egne økonomiske, utenrikspolitiske og maktpolitiske interesser, i hvilken grad bombingene var en forsinket hevn for Sarajevo, Srebrenica og andre steder i Bosnia-Hercegovina, osv. På den nasjonalistiske siden verserte andre teorier, slik som den om en sammensvergelse mot serbere, om kampen mot den ortodokse kirken, om Vesten som siden korstogene har forrådt serbere osv. Krig gir også anledning til mystikk og ganske fri tankeflukt, så det ble lansert en masse astrologiske, transcendentale, frimurerske, jødiske og andre mer eller mindre fantastiske hypoteser. Alt ble tatt opp til debatt i forskjellige intellektuelle miljøene i Beograd og andre steder.

Av de mange spekulative forklaringene har sammensvergelsesteorier tiltrukket seg mest interesse. Enten tror man på dem eller så ler man av dem. Men i de mer alvorlige debattene har vi forsøkt å påpeke at det ikke dreier seg om sammensvergelse. Stormaktene, våpenindustrien, de lokale krigsherrene eller hvem det måtte være har sine politiske, militære og økonomiske interesser. Og de planlegger sine handlinger ut fra disse interessene. At småfolk eller vanlige mennesker blir truffet av dette skyldes ingen sammensvergelse, heller likegyldighet. Jugoslavias brutto nasjonale produkt beregnes i år til mellom åtte og ni milliarder dollar; det behøves sannelig ingen sammensvergelse for å knekke et slikt svakt næringsliv. Av de 100 største økonomiene i verden var for tre år siden 49 av dem multinasjonale selskap, og 51 stater. Bill Gates kan kjøpe Jugoslavia i cash hvis han vil (men han vil ikke). Men for vanlige mennesker, oppfostret på gamle historiografiske tradisjoner, kan handlinger som rammer landet lett fortone seg som sammensvergelse.

Jeg vil ellers ikke innlate meg på å rangere de mer alvorlige forklarings- og begrunneshypotesene; vanligvis er historiske prosesser mer kompliserte enn at det kun er en årsak som produserer en virkning. Jeg vil nøye meg med å peke på at det var ganske stor diskrepans mellom den offisielle begrunnelsen fra NATO-hold og det som reelt ble diskutert og oppfattet som årsaker. Jeg vil heller se på følgene.

14 Følgene

Hva er så blitt følgene av bombingene? For UCK er Kosovo blitt frigjort, for den ikke-albanske befolkningen er Kosovo blitt okkupert. Hva er sannheten? Den avhenger i politiske sammenhenger av hvordan tingene blir definert (ei flaske kan som kjent være både halvfull og halvtom).

En av de første følgene jeg har lyst til å omtale, er at en begynner å anse Vesten for temmelig lite konsekvent i sine handlinger. Det begynte egentlig med tilsidesettelsen av Badinterkommisjonens forslag; Makedonia ble ikke godkjent, men det ble Bosnia-Hercegovina, stikk i strid med kommisjonens forslag, og dette skjedde av politiske grunner. Dessuten fikk omkring 17% albanere i Serbia væpnet støtte for sitt opprør mot staten, mens de noen prosent færre serbere i Kroatia ble fordrevet på grunn av samme type opprør, og de bosniske serbernes klare motstand mot løsrivelsen av Bosnia-Hercegovina ble totalt neglisjert. Store makter kan selvfølgelig gjøre hva de vil, men man bør tenke på hva slags konsekvenser dette kan få. Det klare budskapet til de som kan tenke seg å gjøre opprør andre steder er at vold lønner seg, forutsatt at opprøret deres føyer seg inn i NATOs, eller rettere sagt, USAs strategiske interesser. Akkurat denne typen av forskjellsbehandling var noe nasjonalistene red på og regimet utnyttet fullt ut i sin propaganda. Hvis en så mener at en må ty til forskjellsbehandling, bør en ha noenlunde plausible forklaringer. De glimret ved sitt fravær.

Når det gjelder selve bombingene, svarte regjeringen naturlig nok med en rad krigsforordninger, men også med kraftig tilsidesettelse av det allerede temmelig uthulede rettssystemet og like kraftig knebling av mediene gjennom krigssensur. Mye av dette har så hengt igjen i kjølvannet av krigen og blir brukt mot opposisjonen. Jeg sier altså ikke at regjeringen ikke ville ha grepet til slike midler også uten bombingene, den ville nok gjort dette på det tidspunkt dens maktposisjon ble alvorlig truet; jeg sier bare at bombingene satte en enorm fart i denne allerede eksisterende utviklingen.

De umiddelbare resultatene av bombingene er forsterket fattigdom (omkring hver tiende innbygger i landet må ha sosialhjelp i år), økt arbeidsløshet, enorm polititetthet (en politimann per 70 innbyggere), enorm kriminalitet, sterkere knebling av de uavhengige mediene, mellom åtte hundre tusen og en million flyktninger, betydelig svekkelse av NGOs og andre organisasjoner osv. Internt i Serbia og Vojvodina, kaos i Kosovo med UCK og mafiaen som de reelle herskere, og fare for krig i Montenegro og UCK-opprør i Vest-Makedonia.

Omkostningene for krigen beløp seg til 31,67 milliarder britiske pund, men det ble investert bare 145 millioner tyske mark i gjenoppbyggingen av Kosovo i løpet av de første seks månedene etter at NATO gikk inn. Altså koster en måneds gjenoppbygging like mye som en times krigføring. Og den økonomiske gjenoppbyggingen av hele området, som er nødvendig for den politiske stabiliteten, kommer vi nok til å vente på i lang tid.

For oss som jobber i undervisningssektoren er det trist å se at vi begynner å få generasjoner som kan mindre enn deres foreldre kunne. En ukunnig befolkning er ikke i stand til å være med på demokratiseringen som aktiv deltaker. De pengene som er blitt sløst bort på bombingene, burde heller ha blitt investert i økonomisk oppbygging av hele området og folkeopplysning og utdanning.

Hvis man lager ei liste der en sammenlikner de angitte mål og det som er blitt oppnådd, blir diskrepansen virkelig slående. Den humanitære katastrofen er ikke blitt avverget, men bare enormt forsterket, det er ikke blitt noen demokratisering i Serbia, albanere og alle andre grupper har det verre enn før, EU har lidd skader, Europa har lidd skader, euroen synker i verdi, samholdet i NATO er vel neppe blitt styrket osv. Men det har vært en kjærkommen anledning for USA å vise muskler for resten av NATO-landene, for Russland, for Kina, de har vist at det er de som bestemmer, det har vært en god øvelse for NATO in vivo, våpenindustrien har tjent grovt på krigen, gamle våpen er blitt brukt opp og nye utprøvd, frykten for NATO har økt (om enn ikke akkurat troverdigheten som fredsskaper), Tyskland har klart å få sendt soldater til andre land uten å måtte endre grunnloven, osv. Altså noterer de demokratiske og humanitære aspektene minus, og de økonomiske og militære aspektene pluss, men for det meste bare for USAs vedkommende.

Sist men ikke minst, jeg er ikke lenger sikker på om det egentlig passer for NATO at det blir demokratisering i Serbia. Ifølge tidligere uttalelser kommer Kosovo til å forbli en del av Jugoslavia hvis Serbia blir demokratisert. Men det er det stikk motsatte av hva UCK og den albanske politiske eliten vil. Da kan det bryte ut krig mellom UCK og NATO, og det vil ikke NATO-ledelsen, i alle fall vil ikke USA ha noen krig der amerikanske soldater kan bli drept. Så det er objektivt sett ikke i NATOs interesser at Serbia blir demokratisert innenfor overskuelig framtid.

Men kanskje tar jeg feil, kanskje har man bare ikke hatt klokskap nok til å beregne følgene av sine handlinger.

15 Mentaliteten

Mentalitetsendring er alltid en viktig følge av krigen. Denne krigen har medført særlig mye frykt og angst. Angsten er blandet med trøtthet, avmaktsfølelse, håpløshet og apati og er ispedd atskillige traumatiske opplevelser, stereotyper, fordommer og annet lite ønskelig gods. Det snakkes også stort om Vietnamsyndromet og andre liknende psykologiske reaksjoner. Dette gir en blanding som ikke levner mye håp for framtiden. Dette viser seg mest i Beograd, mindre i provinsen, og en kan spekulere en god del på hvorfor Beograd har falt i dvale, mens provinsen protesterer. Personlig tror jeg at Beograds dvale har mer sammenheng med hendelser som ligger forut for krigen, mens provinsens

oppvåkning har sammenheng med krigens belastninger. Men det er enda for tidlig å trekke noen konklusjoner.

Etter en klar økning av antivestlige holdninger, er de nå på vei mot normal fordeling. De samme gjelder prorussiske og prokinesiske holdninger som aldri har hatt noe betydningsfullt omfang. Antikommunismen har økt, men den følges ikke av klarere demokratisk profilering. Det som vi kan merke klart allerede nå, er en skarp polarisering i to grupper, den ene som støtter regimet og roper på en sterk leder (fører), og en gruppe som støtter opposisjonen, men er mer eller mindre skeptisk når det gjelder behovet for en sterk leder (bortsett fra Vuk Draskovic' parti). Bombingen har i alle fall forsterket de antidemokratiske tendensen, men det ser ut som om regjeringen har begynt å snu på disse stemningene gjennom sin absolutt overdrevne bruk av makt. Jeg er nærmest fristet å si at NATOs dumhet eller manglende analyse alltid oppveies av vår regjerings unødvendige bruk av rå makt. Hvem som må betale for dette er det vel unødvendig å si.

Samtidig med disse store prosesser foregår en del mindre. Jeg skal bare ta ett eksempel. General Perisic, tidligere generalstabssjef, ifølge ham selv avsatt da han satte seg mot en konfrontasjon med NATO, har startet et parti og gått ut med på kravet om tilnærming til NATO. Flere andre har falt fra regjeringsrekkene, og regjeringspartiene driver i øyeblikket, en storstilt innpisking av lojalitet og dyktighet. Litt etter litt, begynner vi å se tegn til hvitvasking av den politiske fortiden; en del tidligere nasjonalister eller regjeringsmedløpere trekker seg tilbake i stillhet, eller møter opp i opposisjonelle sammenhenger. Hva dette kommer til å bety på lang sikt, er det vanskelig å si noe om nå. Hvilken rolle bombingen har spilt i denne prosessen, er samtidig et ubesvart spørsmål.

Men det altoverskyggende er den virkelig store mistilliten til politikere, partipolitikk og politikk generelt. Da vi tok inn nye studenter ved Alternativt akademisk utdanningsnett, en uavhengig utdanningsinstitusjon på universitetsnivå, kunne vi legge merke til at interessen for statsvitenskapelige kurs og demokratikurs var dalende til fordel for kulturstudier, kvinnestudier og økologiske spørsmål. Og det samme har jeg kunnet legge merke til ved Belgrade Open School, en annen alternativ akademisk utdanningsinstitusjon der jeg sitter i styret og underviser selv. Befolkningen er generelt trøtte av politikk, og ungdom ser ut til å være det i særdeleshet. Heller ikke dette lover godt for demokratiseringsprosessen.

16 Hva nå?

På noen kan det kanskje virke som om jeg har veket fra det jeg sa i begynnelsen om at jeg ikke kommer til å hvitvaske eller svartmale. Min kritikk av NATOs handlemåte har vært klar og hard. Jeg vet ikke om min kritikk av regimet virker like klar. Derfor vil jeg understreke at krisen og krigen i eks-Jugoslavia best

sammenliknes med det å verpe egg og klekke kyllinger. En kylling kan bare klekkes ut av et egg, men egget må tilføres varme utenfra. Det er regimet i Serbia som har klekket egget, men det var NATO som tilførte brorparten av varmen.

Krigen om Kosovo fortoner seg for meg som et samlepunkt for alle de nye tendensene som har kommet opp etter Berlinmurens fall. En kan mene hva en vil om dem, men de må uansett tas opp til seriøs debatt. Selvfølgelig er det ikke det eneste som bør tas opp til debatt, men en kan ikke late som om verden er den samme etter Kosovo. Hvilke følger denne krigen vil få for folkeretten, FN, OSCE, EU, Haag-domstolen, stormaktspolitikk, NATO, strategiske og taktiske interesser, parlamentarismens funksjon i de vestlige landene, minoritetenes syn på mulighetene for løsrivelse, osv., er et stort tema.

Kosovo i seg selv er et lokalt problem. Det er også et politisk problem som bare kan løses som sådan, det vil si gjennom bruk av politiske midler. Det betyr først og fremst at en må foreta en omfattende avvæpning av alle parter som er innblandet og forberede seg på ganske langvarig tilstedeværelse og betydelige investeringer i gjenoppbygging av hele det tilstøtende sørøsteuropeiske området. Kosovo kan ikke betraktes som en isolert øy, men som en del av eks-Jugoslavia. Løsningen av Kosovoproblemet er bare en del av løsningen av eks-Jugoslaviaproblemet og, i bredere perspektiv, av problemene i Sørøst-Europa. Men manglende politisk stabilitet og økonomisk krise i hele dette området er en eksplosiv blanding. Kosovo bør ikke bli samlepunkt for noe mer enn det allerede har vært.

Om skriftserien (samt noen redaksjonelle bemerkninger)

Luftkrigsskolens skriftserie så dagens lys høsten 1999, og har til hensikt å publisere stoff som kan bidra til å stimulere den akademiske debatten i Forsvaret og samfunnet for øvrig. Det foreligger ingen utgivelsesplan for skriftserien, men vi tar sikte på å komme med tre til fire utgaver hvert år – det avhenger av tilgangen på interessant stoff.

Denne utgivelsen skulle egentlig ha vært en del av vår forrige utgivelse; *Nytt NATO – nytt Luftforsvar?* En utgivelse som samlet foredragene fra årets Luftmaktseminar, men ettersom professor Ljubisa Rajic ønsket å skrive om sitt bidrag for å få med en del av de kommentarene og spørsmålene som ble reist under seminaret, valgte vi å gi det ut som en egen utgivelse – ikke minst siden sideantallet økte kraftig. Rajics bidrag *'Luftkampen sett fra Beograd'* er ellers en meget interessant gjennomgang av hvordan krigen i Jugoslavia ble opplevd for en som var på den "andre" siden. Ellers er det viktig å understreke at Rajic avsluttet sitt arbeid med den foreliggende teksten tidlig i vår – lenge før valget som førte til Milosevics fall.

Rajic gjorde seg ellers kjent for det norske folk gjennom sine dagboksnotater fra Beograd under Kosovokrigen som ble publisert i Dagbladet. Rajic har ellers bodd og studert mange år i Norge, og han er professor i nordisk filologi ved universitetet i Beograd.

Karl Erik Haug
Høgskolelektor/redaktør

Adresse:
Luftkrigsskolens skriftserie
Luftkrigsskolen
Trondheim mil
7004 Trondheim

karl.haug@lksk.mil.no

Tidligere utgivelser (kan bestilles fra biblioteket ved Luftkrigsskolen)

- Volum 1 : Øistein Espenes og Nils E. Naastad: Luftforsvaret – et flerbruksverktøy for den kalde krigen?
- Volum 2 : Gunnar Fermann: Aspekter ved konflikt og konflikthåndtering i Kosovo
- Volum 3 : Lars Fredrik Moe Øksendal (red.): Nytt NATO – nytt Luftforsvar? GILs Luftmaktseminar 2000

Alle synspunktene i dette arbeidet står for forfatterens regning, og kan således ikke tillegges Luftkrigsskolen eller Forsvaret.